

Tartu Ülikool

Sotsiaal- ja haridusteaduskond

Haridusteaduste instituut

Haridusteaduste (humanitaar- ja sotsiaalsainete õpetamine põhikoolis) õppekava

Rael-Astrid Mäemets

LAHUTUSE MÕJU LAPSE HEAOLULE LAHUTUSE LÄBIELANUTE
RETROSPEKTIIVSETE HINNANGUTE PÕHJAL

bakalaureusetöö

Juhendaja: Inger Kraav

Läbiv pealkiri: Lahutus ja lapse heaolu

KAITSMISELE LUBATUD

Juhendaja: Inger Kraav (PhD)

.....

(allkiri ja kuupäev)

Kaitsmiskomisjoni esimees: Pille Villems (MA)

.....

(allkiri ja kuupäev)

Tartu 2015

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Teoreetiline ülevaade	5
1.1. Heaolu olemus	5
1.1.1. Lapse heaolu hindamine ja lapse subjektiivne heaolu	6
1.1.2. Lapse heaolunäitajad ja –mõõdikud	6
1.2. Last ümbritsevad süsteemid	8
1.3. Laps lahutusprotsessis.....	9
1.3.1. Lahutus ja lahutuse statistika Eestis	9
1.3.2. Lahutuse mõju lapse majanduslikule heaolule.....	11
1.3.3. Lahutuse mõju lapse psühholoogilisele ja emotsionaalsele heaolule	12
1.3.4. Lahutuse mõju lapse kognitiivsele ja hariduslikule heaolule.....	15
1.3.5. Lahutuse mõju lapse sotsiaalsele heaolule	15
1.3.6. Lahutuse mõju lapse füüsilisele heaolule	17
2. Metoodika.....	19
2.1. Valim	20
2.2. Andmekogumismeetod	20
2.3. Protseduur	21
3. Tulemused	24
3.1. Subjektiivsete asjaolude subjektiivne hinnang	24
3.2. Objektiivsete asjaolude objektiivne hinnang.	33
4. Arutelu.....	35
4.1. Töö praktiline väärtus ja kitsaskohad.....	41
Kokkuvõte	43
Summary	45
Tänuõnad	47
Autorsuse kinnitus.....	47
Kasutatud kirjandus.....	48
Lisad.....	54

Sissejuhatus

Eesti Statistika (Abielud ja lahutused, aasta) andmetel sõlmiti Eestis 2013. aastal 5630 abielu ja lahutati 3343 ning sarnane tendents statistiliselt rohkem kui pooled abielud lahutada, on kestnud alates aastast 1991. Kui 2004. aasta Euroopa Sotsiaaluuringu tulemustest selgus, et rohkem kui pooled eestlased, kes küsitluses osalesid, arvasid, et vanemad, kes ei saa omavahel läbi, ei peaks laste pärast kokku jääma (Kraav, Rootalu, Läänesaar, Kasearu, 2012), siis Kelly ja Wallerstein (1980) leidsid 5-aasta jooksul lahutusjuhtumeid analüüsid seda, et lapse jaoks on lahutus kohutav sündmus ning nad ei näinud tulemusi, mis tõestaksid, et lapsed elavad õnnetus terviklikus perekonnas halvemini kui pärast vanemate lahutust. Eestlaste võimalikku sallivat suhtumist lahutusse (Kraav et al., 2012) ning lahutuse aktuaalsust ning lahutumuse kõrget määra silmas pidades leiab töö autor, et lahutust ja selle mõju Eesti laste ja perekondade heaolule tuleks rohkem uurida ja hinnata, kui on teada, et lapse arengu põhialus on perestruktuur (Wallerstein & Blakeslee, 1989) ning lahutus tähendab esmalt perekonna lagunemist (Köhler, Lindström, Barnardi ja Itan, 1987). Töö autor on nõus Sinisaare ja Tammepuu (2009), Reinomägi jt (2014) arvamusega, et heaolu hindamise ja sellest lähtuvate muudatuste elluviimise kaudu on võimalik tagada lastele ja lastega seotud peredele parim võimalik elukvaliteet ja toimetulek (sh vajalikud toetused, teenused), töötada välja paremaid poliitikaid ja valitsuse tegevusprogramme ning luua riik, kus on peredel hea elada.

Kuna hetkel on Eestis lahutuste kohta käivat kirjandust, sealhulgas uurimusi, piiratud koguses (Kraav et al., 2012), siis võib töö autori hinnangul kõrge lahutumuse määr olla seotud eestlaste vähese informeeritusega lahutuse tegelike mõjude osas. Lahutuse teemat on Tartu Ülikoolis uurinud näiteks Deivi Roomets oma töös „Klassiõpetaja kui toetaja ja abistaja koolilapse vanemate lahutusprotsessi ajal“ ning 2012. aastal kirjutas Liisa Lippu bakalaureusetöö teemal „Vanemate lahutuse mõju lastele nende täiskasvanueas“. Mitmeid lahutuse teemalisi uurimusi on läbi viinud Kadri Rootalu ning teoreetilist käsitlust sel teemal leiame veel näiteks Aliis Russi seminaritöös „Lahutus ja selle mõju lapsele“. Kui Rootalu (2008) uuris abielulahutuse tagajärgi ja suhtumist lahutustesse Euroopas, siis ta keskendus abielulahutuse tagajärgedele lahutavatele osapooltele ning vaatluse alt jäid välja abielulahutuse otsesed mõjud lastele. Kuigi ka lahutuse mõjusid lapsele on mõningal määral Eestis uuritud, ei ole seda autorile teadaolevalt palju tehtud täiskasvanu tagasivaatelse hinnangu põhjal lapse subjektiivse heaolu muutuse kontekstist vaadatuna, millele käesolevas uurimistöös keskendutakse. Retrospektiivse uurimuse puhul tuleb arvestada vastajate teatud

subjektiivsust, sest mälu on valiv, aga samas on selle väärtus just selles subjektiivsuses, sest nii ilmneb, mis näib tagasivaates vastajaile mäletamisväärsena.

Kõne all oleva bakalaureusetöö eesmärk on lahutuse läbielanute retrospektiivsete hinnangute põhjal välja selgitada, millisel viisil lahutus lapse heaolu mõjutab.

Bakalaureusetöö koosneb neljast suuremast osast. Esimeses osas avatakse heaolu mõistet, räägitakse lapse heaolu hindamisest, lapse subjektiivsest heaolust, lapse heaolunäitajatest- ja mõõdikutest ning tuuakse välja käesoleva töö keskmeks oleva Thorntoni (2011, viidatud Reinomägi et al., 2014 j) heaolukäsitluse viis dimensiooni koos näitajatega. Lisaks kirjeldatakse töö teoreetilises osas põgusalt last ümbritsevaid süsteeme ning spetsiifilisemalt keskendutakse sellele, kuidas lahutus mõjub lapse majanduslikule, psühholoogilisele ja emotsionaalsele, kognitiivsele ja hariduslikule, sotsiaalsele ja füüsilisele heaolule. Töö neljandas peatükis antakse ülevaade töö metoodikast – tutvustatakse valimi ja andmekogumismeetodi moodustamist ning kirjeldatakse töö protseduuri. Seejärel esitatakse tulemused ning viimaks arutelu.

1. Teoreetiline ülevaade

1.1. Heaolu olemus

Viimastel aastakümnetel on kestnud vaidlused ja uuringud heaolu teemal (Stratham & Chase, 2010; Seligman, 2011; Nimmerfeldt, 2013), mis viitab sellele, et heaolu ühtset mõõtmisviisi, käsitlust ja definitsiooni on keeruline paika panna (Dodge, Daly, Huyton & Sanders, 2012).

„Hariduse ja kasvatuse sõnaraamatu“ (Erelt et al., 2014) järgi on heaolu see, kui inimesele on tagatud turvatunne ning tema eluks vajalikud ja harjumuspärased vajadused on rahuldatud. Heaolu sünonüümideks võib nimetada selliseid mõisteid nagu õnnelikkus, hüveolu ja elukvaliteet (Reinomägi, Sinisaar, Toros, Kutsar, 2013), kuigi esineb ka arvamust, et õnn ja õnnelikkus on hetkes muutuvad, samal ajal kui heaolu on stabiilne seisund, mis sisaldab rahulolu ja näitab seda, et inimesel läheb hästi (Australian Unity, s.a.).

Reinomägi jt (2013) sõnul kasutatakse heaolu kirjeldamiseks mitmesuguseid näitajaid ja näitajate kogumeid. Need näitajad võivad olla nii negatiivsed kui positiivsed, nii objektiivsed kui subjektiivsed, heaolu võib määratleda vajadustest ja ressursidest lähtuvalt ja heaolu taset saab hinnata nii indiviidi-, rühma-, kogukonna- kui ka ühiskonnakeskselt, sh ka luua ühiskondi iseloomustavaid heaolumudeleid (Reinomägi et al., 2013).

Heaolu ja elukvaliteedi käsitlustest on teoreetilises kirjanduses domineerinud utilitarism, mille kohaselt on elukvaliteet seotud sellega, kuivõrd indiviidi soovid on rahuldatud ning elukvaliteeti näitab majanduslik või kogemuslik kasu või kasulikkus. Viimase puhul loetakse elukvaliteedi näitajateks indiviidi positiivseid emotsioone, rahulolutunnet ja õnne (Nimmerfeldt, 2013).

Ühiskonna heaolu ja indiviidi elukvaliteedi mõõtmisel võiks 1950. aastate järgse elukvaliteedi uurimise teemalise kirjanduse järgi välja tuua kaks vastandlikku koolkonda, kus ühe käsitluse põhjal mõõdetakse heaolu ja elukvaliteeti objektiivsete elatustaseme näitajatega ning teises käsitluses indiviidi subjektiivse heaolu kaudu, eeldades, et elukvaliteeti näitavad indiviidide tunnetus ja kogemused (Nimmerfeldt, 2013). Zapf (2000) paneks need kaks koolkonda justkui kokku, sest tema sõnul on alates 1980. aastatest elukvaliteedi mõiste muutunud individikesksemaks ning elukvaliteeti mõistetakse kui individuaalset heaolu, mida mõjutavad subjektiivne heaolu ja objektiivsed elamistingimused. Tänapäevaks on üldiselt levinud arusaam, et heaolu ja elukvaliteedi mõõtmiseks tuleb kasutada kõrvuti nii objektiivseid kui ka subjektiivseid näitajaid- mõlemal on nii positiivseid kui negatiivseid külgi (Nimmerfeldt, 2013). Objektiivsed näitajad on need, mis ei sõltu inimese enda hinnangutest ja esitavad

mingeid fakte, subjektiivsed aga vastupidiselt lähtuvad individuaalsest tunnetusest ja hinnangust (Noll, s.a.).

1.1.1. Lapse heaolu hindamine ja lapse subjektiivne heaolu. Lisaks eelnevalt välja toodud heaolu sünonüümidele (õnnelikkus, hüveolu, elukvaliteet (Reinomägi et al., 2013), tuleks lapse heaolu mõistmist tõlgendada kui „lapse parimat huvi“ ja seejuures arvestada tegurite ja asjaoludega, mis toetavad lapse arengut, tema heaolu ja ei riku tema õigusi (Toros, 2013).

MTÜ Lastekaitse Liidu ja Tallinna Ülikooli sotsiaaltöö instituudi poolt 2013. aastal läbi viidud lapse heaolu hindamise uuringus selgus, et lapse heaolu on keeruline hinnata eelkõige ühtsete hindamispõhimõtete puudumise tõttu (Saar, 2013). Kuigi ühtsed hindamispõhimõtted puuduvad, saab laste heaolu siiski mitmeti mõõta ning kui laste elu eri aspekte analüüsiva kogumiku „Laste heaolu“ (Oopkaup, 2013) järgi on seda tavaliselt tehtud objektiivsete kriteeriumide (tervisenäitajad, vaesuses elamine, elamistingimused jms) alusel, siis nüüdseks pööratakse laste heaolu hindamisel üha rohkem tähelepanu laste endi arvamusele ehk lapsekesksele subjektiivsele heaolule- seda suunda toetab ka Euroopa Komisjon. Sarnane seisukoht on ka 2009. aasta „Lapse ja perekonna hindamise juhendis“, kus rõhutatakse, et lapsekeskseks hindamiseks on vaja vaadata last ümbritsevat maailma ning temale olulisi suhteid ja lähedaste inimeste panust lapse arengusse lapse vaatenurgast, läbi tema tunnetusmaailma. Lisaks tuleks tunda õppida lapse kogemusi ja vanemate kogemusi lapsest, sest tingimused, mis perekonnas ja keskkonnas valitsevad, mõjutavad teatud määral pere kõiki lapsi (Lapse ja perekonna..., 2009). Casas (2011) ja Ben-Arieh (s.a.) leiavad, et lapsekesksete andmete kaudu saab usaldusväärsemalt hinnata laste heaolu, sest lapsevanemad ei pruugi osata lapse tundeid täpselt edastada. Samas on valdkondi, kus kaudne informatsioon (näiteks vanematelt majandusliku heaolu kohta või koolitunnistuselt lapse õpitulemuste kohta), on vajalik (Ben-Arieh, s.a.). Kuna laste subjektiivsete hinnangute kohta on senini vähe andmeid kogutud (Oopkaup, 2013), on lapse subjektiivsete hinnangute kogumine, lapse heaolu uurimine ning lapsekeskne hindamine igati vajalik, kuid eeldab heaolunäitajate- ja mõõdikute olemasolu.

1.1.2. Lapse heaolunäitajad ja –mõõdikud. Nimmerfeldt (2013) toob välja järgmist:

Lapse heaolunäitajate väljaarendamine algas 1960.–1970. aastatel, kui hakati hindama valitsuste programmide ja poliitika mõjusid ühiskonnas ning UNICEF avaldas oma iga-aastase aruande „The State of the World’s Children“. Teine oluline tõuge laste olukorda kirjeldavate näitajate arengus oli ÜRO lapse õiguste konventsiooni

ratifitseerimine, millega riikide valitsused võtsid kohustuse iga viie aasta tagant laste olukorrast riigis aru anda. (lk 8)

Eestis on viimaste aastate jooksul mõningaid käsitlusi ja mõõdikuid lapse heaolu ja selle mõõtmise võimaluste kohta välja pakutud. 2013. aastal ilmunud „Laste heaolu“ kogumikus on vaatluse alla võetud laste heaolu otseselt mõjutavad teemad, milleks kogumiku autorite arvates on laste kasvukeskkond, haridus, tervis, turvalisus ja laste toetamise võimalused. Eesti Statistika 2014. aasta „Lapse heaolu mõõtmise käsitluses“ (Reinomägi et al., 2014) on välja toodud Thorntoni viis mõõdikut, mille alusel lapse heaolu hinnata, need on füüsiline heaolu, majanduslik heaolu, psühholoogiline ja emotsionaalne heaolu, sotsiaalne heaolu ning kognitiivne ja hariduslik heaolu. Kutsar (2008) toob omakorda välja kaks aspekti, mille alusel saab lapse heaolu vaadata- need on lapse heaolu lapsena ja lapse heaolu kui ettevalmistus edukaks täiskasvanupõlvaks. „Lapse heaolu lapsena“ käsitlusest lähtudes tuleks vaadata lapse heaolu vaimsest, füüsilisest, käitumuslikust ja eetilistest aspektist lähtuvalt (Kutsar, 2008).

Kuigi lapse heaolu mõõtmise käsitlusi on mitmeid, on käesolevas töös autor heaolu liigituse keskmeks valinud Thorntoni (2011, viidatud Reinomägi et al., 2014 j) viis heaolu dimensiooni, sest need tundusid sobivat lahutusega kaasnevate võimalike muutuste konteksti.

Thorntoni (2001, viidatud Reinomägi et al., 2014 j) heaolukäsitluse viis dimensiooni koos näitajatega on järgmised:

- füüsilise heaolu all kajastuvad kaalu, kasvu, füüsilise vormi, tervise ja haigestumusega seotud näitajad, vaksineerimine, sõltuvusainete kasutamine ning füüsilised võimed ja nendega seotud piirangud;
- psühholoogilise ja emotsionaalse heaolu all kirjeldatakse õnnelikkust, rahulolu, rõõmu, eneseidentiteeti ja -hinnanguid, enda väärtustamist, hinnanguid võimetele, autonoomiat, kiindumussuhteid, muresid, muserdust ja hirme, depressiooni jt vaimse tervise näitajaid, huvitatust, eneseregulatsiooni ja kohanemisvõimet;
- sotsiaalne heaolu hõlmab suhteid eri keskkondadega – teistega lävimist ja läbisaamist (nt pereliikmete, sugulaste, sõprade ja õpetajatega), probleemi lahendamise oskusi, abivalmidust, vastutustunnet kogukonna ja ümbritseva ees, kodanikukohusetunnet, delinkventsust;
- kognitiivne ja hariduslik heaolu hõlmab vaimseid võimeid, teadmisi, kooliskäimist ja seal edasijõudmist, koolivalmidust, ettevalmistatust tööturule siirdumiseks;

- majandusliku heaolu all esitatud näitajad puudutavad näiteks sissetulekuid, toetusi, tööhõivet, elamistingimusi, tarbimist ja kulutusi ning eluaset.

(lk 7-8)

Kuigi üldiselt käib majanduslik heaolu pigem objektiivse heaolu näitaja alla (Oopkaup, 2013) ning käesolevas uurimistöös keskendutakse subjektiivsele heaolule, siis Laesi (2013) andmeil kui lähtuda majandusliku kasu kogemuslikust küljest, võib rääkida juba kvaliteetse elu subjektiivsest poolest. Kuna lahutuse teema juures on majanduslik heaolu ja selle muutumine oluline teema, pidas käesoleva töö autor oluliseks majandusliku heaolu dimensioon töösse sisse võtta.

1.2. Last ümbritsevad süsteemid

Kuigi last ümbritsevad paljud erinevad süsteemid, mis tema arengule ja elule mõju avaldavad, saab laps Ben-Arie'i (s.a.) järgi esmalt ja kõige olulisemal määral mõjutusi oma perekonnast ja mõjutab neid ka vastu. Bronfenbrenner (1979, 1983) vaatleb arenevat last ja keskkonda kui üksteist mõjutavaid süsteeme viiel erineval tasemel. Need süsteemid on mikrosüsteem, mesosüsteem, eksosüsteem, makrosüsteem ning kronosüsteem (Bronfenbrenner, 1970, 1986). Mikrosüsteem kujutab endast lapse ja keskkonna seoseid pigem kitsalt, kus pereliikmed, kodu ja lapsele väga lähedane sotsiaalvõrgustik mõjutab lapse arengut ja annab infot lapse arengu kohta, samal ajal kui mesosüsteem ja kõik järgnevad kujutavad neid seoseid lapse ja keskkonna vahel laiemalt (Bronfenbrenner, 1979). Bronfenbrenneri (1979) järgi laiendavad eksosüsteem ja makrosüsteemi last mõjutate tegurite spektrit veelgi- sinna kuuluvad näiteks kohaliku ümbruskonna, perekonna sotsiaalvõrgustiku, meedia, rahvusliku poliitika, haridussüsteemi jms mõjud. Bronfenbrenneri (1986) uuem süsteem on kronosüsteem, mis puudutab inimese ja teda ümbritseva keskkonna muutumist ajas ning hõlmab inimese psühholoogilist muutumist vanemaks saamisega, milles on olulised erinevad protsessid ja indiviidi roll. Kronosüsteemi osa Bronfenbrenneri mudelis on autori hinnangul antud uurimistööl puhul eriti sobiv retrospektiivse lähenemise, aja jooksul mitmeid muutusi (vanematega suhtlemises, vanemate uute partneritega interaktsioonis, võrgustiku muutumist perekonnas toimunud muutuste tõttu jne) läbi elanud inimese kogemuste ja hinnangute uurimise tõttu.

Kuigi last ümbritsevad paljud erinevad süsteemid, mis tema arengule ja elule mõju avaldavad, saab laps Ben-Arie'i (s.a.) järgi esmalt ja kõige olulisemal määral mõjutusi oma perekonnast ja mõjutab neid ka vastu. Hansson ja Oscarsson (2006) järgi on perekond

terviksüsteem, kus alustaladeks on lapsevanemad ning perekonnaliikmed mõjutavad üksteise enesetunnet. Wallerstein ja Blakeslee (1989) järgi on lapse arengu põhialuseks perestruktuur. See struktuur toetab laste psühholoogilist, füüsilist ja emotsionaalset arenemist täisikka ning kui see struktuur kokku kukub, siis on lapse maailm ajutiselt ilma toetuseta. Vaatamata puudustele, mis perekonnas võivad esineda, tajuvad lapsed perekonda süsteemina, mis varustab neid vajamineva toetuse ja kaitsega (Wallerstein ja Blakeslee, 1989). Lahutusega see struktuur lõhutakse ning maha jäävad lapsed, kes tunnevad end üksi ja väga hirmununa oleviku ja tuleviku suhtes (Wallerstein & Blakeslee, 1989).

1.3. Laps lahutusprotsessis

1.3.1. Lahutus ja lahutuse statistika Eestis. Lahutus on abielu seaduslik lõpetamine (Erelt et al., 2014) perekonnaseisuasutuses või kohtus (Perekonnaseadus, 2009).

Kraavi jt (2012) sõnul on Eestis pärast Nõukogude Liidu kokkuvarisemist toimunud suur muutus perekonda puudutavates valdkondades, sest abielude arv on vähenenud, vabaabielude arv on aina suurenemas ning abieluväliseid lapsi sünnib aina rohkem. Alates 1960ndatest on Eestit iseloomustanud suur lahutuste esinemise arv (Kraavi et al., 2012). Kui jälgida Eestis toimunud lahutuste arvu viimase kümne aasta jooksul, siis on näha, et 2004. aastast alanud mõningane lahutumuse määra langus on 2010. aastast tõusuteel ning kolm aastat kestnud abielude sõlmimise arvu kasv on 2013. aastast taas pöördunud languse suunas (Abielud ja lahutused, aasta).

Tammuri, Meresi ja Plakki (2014) andmetel sõlmiti Eestis 2013. aastal 5630 ja lahutati 3343 abielu, mis tähendab, et sõlmitud abielude arv on aasta ajaga mõnevõrra langenud ning lahutuste arv tõusnud. 2013. aastal oli kõige rohkem vähemalt 20 aastat (27.5%) kestnud abielude lahutusi ning vähemalt 56%-l lahutatud paaridest oli vähemalt üks ühine alaealine laps (Tammur et al., 2014), kes oli lahutusprotsessi kaasatud. Kui ametlike lahutuste arvu on võimalik statistiliselt registreerida, siis vabaabielude purunemiste kohta puudub meil täpne ülevaade (Hansson, 2007) ja järelikult me ei tea ka seda, kui paljud alaealsed lapsed on igal aastal pere purunemise protsessi kaasatud. Mõningat teavet vabaabielude kasvavast tendentsist saab 2011. aasta rahva ja eluruumide loenduse tulemustest, kus selgus, et võrreldes 2000. aastal toimunud rahvaloenduse tulemustega oli vabaabielus olijate osatähtsus suurenenud 4.7 ning seadusliku abikaasaga koos elavate inimeste osatähtsus vähenenud 5.4 protsendipunkti võrra (REL 2011...,2013).

Rootalu (2008) sõnul on abielulahutus sündmus, mis toob endaga kaasa suuri elumuutusi. Lahutus on väga isiklik kogemus, mis puudutab inimese lähedasi suhteid ja iga lahutusega seotud lugu on ainulaadne (Kääriäinen, Hämäläinen, Pölkki (2012). See, kuidas inimene lahutusega toime tuleb ja lahutusele reageerib, võib indiviiditi suuresti erineda (Rootalu, 2008). Lisaks sellele, et iga inimene kogeb lahutust erinevalt, leiavad Kraav jt (2012), et lahutus ja selle mõjud on ka perekonniti väga erinevad, sest perekonnad erinevad väärtuste, harjumuste, uskumuste, tavade jms poolest. Kui võrrelda eri riikide lõikes lahutusega seonduvaid lugusid ja näitajaid, siis leiab nendes lugudes sarnast, kuid vahe ning erinevuse toob sisse see, et sotsiaalsed, kultuurilised, poliitilised traditsioonid, suhtumine lahutusse, sotsiaalabiandmise vormid, heaolüsteem jms ei ole igas riigis samasugused (Kääriäinen et al., 2012).

Köhleri jt (1987) järgi tähendab lahutus esmalt pere lagunemist. Perekonna lagunemise lõplikke mõjusid indiviidi jaoks võiks Nisseni (1980, viidatud Köhler et al., 1987 j) sõnul liigitada kolmeks- need on traumaatiline (perekonna lagunemisega kaasnevad negatiivsed sümptomid, mida varem ei olnud ja mis teatud aja möödudes ei kao), positiivne (kui näiteks perekonna lagunemise tulemusena muutub elu stabiilsemaks ja harmoonilisemaks) ja mõju võib ka puududa (harmooniline või mitteharmooniline elu jätkub samal moel pärast perekonna lagunemist). Tegelikult võivad Richardsi (1984) ja Rootalu (2008) sõnul need mõjud pereliikmete jaoks avalduda erinevalt- ühte perekonnaliiget võib see mõjutada positiivselt, samal ajal teisele negatiivset või traumaatilist mõju avaldades. Mõjude suunda otseselt määratlemata jättes arvab Narusk (1988), et olenemata lapse vanusest on lahutusjärgne aeg raske kõigile lastele ning lahutuse mõjudest rääkides on lahutusest kui faktist olulisem see, milliseks kujuneb üksiku vanemaga pere edasine elu, kuidas muutub pere toimetulek, milliseks kujunevad suhted lahus elava vanemaga ning teiste pereliikmetega, sõpradega, eakaaslastega, õpetajatega ja kõik muu edaspidine. Lisaks mõjutab lapse elu see, millised on tema elutingimused, vaba aja tegevused, osalemine kogukonna ettevõtmistes ja palju muudki (Lapse ja perekonna..., 2009).

Lahutusest tingitud muutustega kohaneb laps seda paremini, mida vähem neid muutusi (elukoha ja kooli vahetus, majandusliku olukorra halvenemine jms) on ning mida rohkem lapsevanemad teda nende muutustega kohanemisel aitavad- eriti tähtis on see, et kodust lahkunud isa pärast lahutust lapsega tegeleks (Narusk, 1988).

Järgmistes alapeatükkides püütakse välja tuua lahutusega kaasnevaid võimalikke muutusi, mis puudutavad majanduslikku, psühholoogilist ja emotsionaalset, kognitiivset ja hariduslikku, sotsiaalset ja füüsilist heaolu, kuigi lahutusega kaasnevaid mõjusid on

tegelikkuses keeruline ühe või teise heaolu dimensiooni alla liigitada, sest lahutusega kaasnevad mõjutegurid ei ole ilmselt eraldiseisvad, vaid mõjutavad inimest (last) tervikuna ja mitmel tasandil üheaegselt.

1.3.2. Lahutuse mõju lapse majanduslikule heaolule. Üks esimesi muutusi, mis lahutusega kaasneb, on perestruktuuri muutus, mis on Levingeri ja Molesi (1979) järgi väga oluline lapse heaolu mõjutaja: perestruktuuri muutus on tihti seotud pere majandusliku heaolu muutusega ning Kutsari (2008) järgi on pere majanduslikul toimetulekul lapsele otsene mõju. On oletatud, et see faktor, mis lahutatud laste heaolu vähendab, on pigem majanduslik viletsus kui perekonnatüübi muutus või lahusus ise (Amato & Keith, 1991, Gähler, 1998). Mõttuse (1988) järgi tähendab mittetäielikus perekonnas lapse eest hoolitsemine eelkõige materiaalomeliste elutingimuste loomist. Varasema kahe vanemaga leibkonna majanduslikke ressursse arvestades lahutusjärgselt ühe vanemaga kasvama jäänud laste majanduslik heaolu tõenäoliselt halveneb (Hansson, 2007) ning seda tihti seetõttu, et enamik lapsi jääb lahutusjärgselt ema juurde elama (Gähler, 1998) ja üldiselt naiste majanduslik heaolu lahutusjärgselt halveneb samal ajal kui meeste majanduslik seisund jääb puutumata, paraneb või halveneb vähem kui naistel (Bianchi, Subaiya, & Kahn, 1999).

Eesti ühiskonna sarnasest tendentsist lahutusjärgselt peamiselt ema kasvatada jäävate laste kohta annavad kinnitust 2011. aasta rahva ja eluruumide loenduse andmed, mille kohaselt üksikvanemaga ühepereleibkonnas elavatest lastest 93% ehk 41 600 last elas koos emaga ning vaid 3600 last isaga (Laes, Krusell, Reinomägi, & Toros, 2013). Ligi pooltel (47%) üksikvanemaga peres kasvavatest lastest oli ka õde või vend või mitu õde-venda, (Laes et al., 2013) Eesti leibkondadest ohustas vaesus enim vähemalt ühe ülalpeetava lapsega üksikvanema leibkondi, kellest elas 2011. aastal suhtelises vaesuses 32.6% (Pöder, 2013). Seega on Laesi jt (2013) järgi kasvamine ainult ühe vanemaga ja/või suurperes seni tehtud uuringute põhjal lapse heaolu ohustavateks eeltingimuseks, sest lapse heaolu ja tarbimisvõimalused ning elamistingimused olenevad suuresti sellest, kui palju on peres rahateenijaid ja kui palju ülalpeetavaid. Mida vähem on perekonnas rahateenijaid ja mida rohkem lapsi, seda väiksem on pere majanduslik ressurss ja seda suuremas vaesusriskis need lapsed on (Laes et al., 2013). Eesti ühiskonna muregruppi kuuluvad lapsed, kes elavad ühe töötava lapsevanemaga, kelleks tavaliselt on üksikema (Tiit, 2000).

Riigikohtu järgi täidab vanem, kes ei ela lapsega koos või ei osale lapse kasvatamises, ülalpidamiskohustust üldjuhul lapsele elatist makstes (Elamise määramine..., 2014) ja alimendikohuslaste hulgas on neid, kes maksavad elatist raha korrapäraselt, kuid on ka neid,

kes leiavad elatisraha mittemaksmiseks mitmeid põhjuseid (Kutsar, 2007). Amato (1998, viidatud Kutsar, 2007 j) väidab mitmetele uurimistulemustele põhinedes, et eemalelivate isade poolne majanduslik toetus parandab laste majanduslikku heaolu ning lisaks ka nende tervise seisundit, õpitulemusi ning üldist heaolutunnet. Vastupidist vaatepunkti täheldavad Hansson (2007) ja Mõttus (1988), kes leiavad, et lahutusjärgsetel peredel võib esineda elatustaseme langust ning materiaalseid raskusi ka siis, kui lahkuv vanem (tavalisel isa) lastele korrapäraselt alimente maksab või (Mõttus 1988) kui saadakse riiklikku toetust. Probleemid võivad veelgi teravneda, kui pere juurest lahkuv vanem uuesti abiellub ja peab sissetulekuid jagama uue perekonna ja eelmisest kooselust pärit laste vahel (Hansson, 2007). Kui kasuvanema kui uue rahateenija liitumine perekonda võib lapsi kasvatava vanema leibkonna majanduslikku heaollu tuua positiivse muutuse, siis kuna lapsevanem peab hakkama uue partneri ja laste vahel tähelepanu jagama, võib see tekitada raskusi vanemarolli täitmisega (Hansson, 2007) ning mõjuda lapse heaolule negatiivselt. Lisaks võib kehvast majanduslikust olukorrast tingitud suurenenud töökoormus mõjutada laste eest hoolitseva vanema psühholoogilist ja emotsionaalset heaolu ning soojust lapse suhtes (Gähler, 1988) ja seega võib majandusliku heaolu halvenemine kaasa tuua sotsiaalse heaolu halvenemise. Majanduslik heaolu on seotud psühholoogilise ja emotsionaalse heaoluga, sest Gähleri (1988) sõnul on vaestes elamistingimustes lastel suurem kalduvus ilmutada näiteks kurbust ja ärevust ning väikeste laste puhul suurendab pikaajaline madal sissetulek riski käitumisraskuste tekkeks. Majanduslike võimaluste vähesus võib põhjustada lastel suurenenud riski arenguprobleemide tekkeks, mõjutada negatiivselt laste toitumist ja üldist tervist, takistada eratundide võtmist (Amato & Keith, 1991), kinos-teatris käimist, raamatute ja ajakirjade ostmist, külas käimist (Hansson, 2007) ning piiratud rahalised võimalused võivad sundida perekondi elama piirkondades, kus kooliprogrammid on kehvad (Amato & Keith, 1991)-seega on majanduslik heaolu seotud nii kognitiivse ja haridusliku kui ka sotsiaalse ning füüsilise heaoluga.

1.3.3. Lahutuse mõju lapse psühholoogilisele ja emotsionaalsele heaolule. Lahutus ja lahutusega seotud elumuutused on peaaegu alati väga stressirohked sündmused lapse elus (Welker & Moore, 2007) ning stressikogemus võib avalduda muu hulgas ka käitumises (vältimine, endassetõmbumine, agressiivsus) (Kanarik, s.a.).

Stahl (2008) tugineb mitmekümne aasta jooksul kogutud uurimistulemustele ning tõdeb, et lapsed võivad lahutusele väga erinevalt reageerida, Hansson ja Orcarssoni (2006) lisavad, et lapseti erineb ka näiteks see, milliseks muutub lahutuse läbi elanud lapse

enesehinnang. Stahl (2008) leiab, et lahutusjärgselt kogeavad lapsed esialgu tõenäoliselt kurbust ja segadust ning ebakindlust, sest nende senine maailm on pea peale pööratud. Wallerstein & Blakeslee (1989) ütlevad, et kui lapse perekond lõhutakse, on nad väga haavatavad ning sügavalt mures enda ja ka oma vanemate heaolu pärast ning Stahli (2008) järgi tunnevad paljud lapsed, et vastutavad pere purunemise eest ning igatsevad, et nende pere saaks taas kokku. Ta lisab, et teadmatus tuleviku suhtes tekitab lastes stressi ning uued lahutusjärgsed elumuutused (kolimine, majanduslike võimaluste vähenemine jms) tunduvad esialgu keerulised ning nõuavad kohanemist (Stahl, 2008). Lapse heaolu ja uue olukorraga kohanemist mõjutab ka lapse eest hoolitseva vanema emotsionaalne seisund (Welker & Moore, 2007). Lisaks muredele kogeavad lapsed mitmete uurimuste (Schaffer & Schaffer, 1987, Wallerstein, & Blakeslee, 1989) kinnitusel hirmu, sest nad ei tea, mis saab elust edasi ning kardavad, et kuna lapsevanemate omavaheline armastus lõppes otsa, siis võib ka vanemate armastus nende vastu katkeda (Schaffer & Schaffer, 1987). Paljude autorite (Hall, 2007, Fisher & Albert, 2010) hinnangul vajavad lapsed detailset selgitust selle kohta, kuidas nende elu lahutusjärgselt muutub. Wallersteini ja Blakeslee uuringutulemustel kogeavad lapsed lahutusjärgselt meeleheidet, sest neile tundub, et nad peavad lahutuse tõttu pooli valima ning seega ühe vanema reetma ja lisaks tunnevad nad sageli ka ise hüljatus- ja süütunnet. Üksildust tunneb laps siis, kui ta tajub, et ta on täiesti üksi jäetud ja tal ei ole toetust (nt perekonnalt), mida ta vajaks (Wallerstein & Blakeslee, 1989). Väga üksildaselt võivad ennast tunda eriti need üksikvanemaga kasvavad lapsed, kellel pole õdesid ja vendi ning kelle suhted eemalelava vanemaga on katkenud (Laes et al., 2013).

Welker ja Moore (2007) täheldavad, et enamikul lastel esineb vanemate lahku minemise järgsetel kuudel lisaks kurbusele ka märke vihast (see avaldub eri vanuses lastel erinevalt), agressioonist, murelikkusest, neil võib esineda magamis- ja keskendumisraskusi ning nad võivad keelduda koostööst tegemast. Lahku minemise järgse stressiperioodi pikkus on lapseti erinev- Welkeri ja Moore'i (2007) sõnul on see enamike laste puhul lühiajaline, kuid Wallersteini ennast üllatas pärast pikaajalisi uurimusi see, et laste lahutusjärgsed probleemid keetsid nii kaua-tema sõnul pooled uurimuses osalenud lapsed (kes enam ei olnudki lapsed) kannatasid ka veel 10–15 aastat pärast oma vanemate lahutust (Wallerstein & Blakeslee, 1989).

Perekonnaprobleemid (sh lahutus) ja psüühikahäired (depressioon, isiksushäired, meeleoluhäired, ärevushäired, käitumishäired, alkoholi ja narkootikumide kuritarvitamine jne), madal sotsiaalmajanduslik staatus ja haridustase, väärtusetuse ja lootusetuse tunne, stress jms on riskifaktoriteks suitsiidisurmade baaspõhjustena (Rätsepp et al., 2011). Üks

suitsidiaalsuse suurimaid riskitegureid on depressioon ning suitsiidimõtteid on enam nendel noorukitel, kellel tuleb ette riskikäitumist (suitsetamine, alkoholi tarvitamine, kakkuses osalemine, kiusatud või kiusaja olemine) (Pertel et al., 2013) ning kes on pidanud viibima pikaajalises stressisituatsioonis, elama läbi raskeid olukordi jne (Rätsepp et al., 2011), mis kõik võivad tuleneda lahutusest või olla sellega seotud. Suitsidiaalsuse ja depressiivsuse ärahoidmiseks on oluline see, et laps saaks nii pereliikmete kui ka vanavanematega oma muredest rääkida (Samm, 2012), kuid lahutusjärgselt lahutatud vanemate keerulisi suhteid ning elumuutusi arvestades võib see olla takistatud.

Lippu uuris 2012. aastal lahutuse mõjusid lapsele kvalitatiivse uurimuse kaudu ning tema uurimistulemustest selgus, et põhiliselt muutusid lapsed vanemate lahutuse tulemusel närvilisemaks, kinnisemaks ja häbelikumaks ning lisaks tunti psühholoogilistest muutustest ükskõiksust ja häbi. Lahutusjärgset kergendustunnet koges vaid üks kümnest intervjueeritavast, kes muutus enda sõnul pärast vanemate lahutust õnnelikumaks ja rahulikumaks, sest sellega lõppesid pidevad vanematevahelised tülid ning kodune õhkkond muutus vähem pingeliseks (Lippu, 2012). Judith Wallersteini pikaajalisest uurimisest selgus sarnaselt, et vaid üks kümnest lapsest koges lahutusjärgset kergendustunnet, sest ta oli pärit perest, kus oli kasutatud vägivalda ning kus lapsed elasid pideva hirmu all (Wallerstein & Blakeslee, 1989). Hellsteni (2008) kinnitab, et üldiselt muutub lahutusjärgne kodune õhkkond vähem pingeliseks siis, kui lapsevanematest üks on olnud vägivallatseja või alkohoolik.

Lapse psühholoogiline ja emotsionaalne heaolu on seotud tema sotsiaalse heaolu muutustega, sest pikaajased negatiivsed perekondlikud suhted ning mõlema lapsevanema käitumine enne ja pärast lahutust lapses toimuvate negatiivsete muutuste üks allikatest (Kraav et al., 2012). Sinkkoneni (2011) hinnangul on lapse rahutushäirete ja ka agressiivse käitumise sagedasem esinemine selle tagajärg, et keskkond tema ümber on muutunud rahutumaks ja stressi tekitavamaks, mis tuleneb vanemate lahutusjärgsetest suhetest. Kui vanematevahelised lahutusjärgsed suhted on halvustavad ning tagedad, võib see lapsele tõsisemid psüühikaprobleeme tekitada (Sinkkonen, 2011), kuid seevastu last ümbritsevate inimeste vahel valitsevad head suhted toetavad last ning annavad talle turvatunde (Minkkinen, 2013). Lapse ja lapsevanema vaheline hea suhe on parim eeldus selleks, et lahutusjärgne tulemus lapse jaoks oleks hea (Welker & Moore, 2007). Liisa Lippu (2012) uurimisest selgus, et kui laps kaotab kontakti lahus elava vanemaga, võib see temas väga palju kurvastust tekitada.

Smarti (2006) sõnul on laste lood lahutusjärgsest perekonnaelust lood sellest, kuidas nad said hakkama, läbisid isikliku arengu, kuid seda kõike läbi lugude, milles oli süüdistamist, ohvriks olemist, üksildust, valu, segadust, endassetõmbumist.

sotsiaalsesse rühma, gruppi jne (Minkkinen 2013).

Abielulahutuse tagajärjel võib laps kogeda mitmeid muutusi tema sotsiaalelu puudutavates sfäärides ning need muutused võivad Levingeri ja Molesi (1979) järgi otseselt last mõjutada: lahutus võib näiteks kaasa tuua selle, et laps peab elukohta vahetama ning sellega seoses tõenäoliselt lahkuma oma vanadest sõpradest, astuma uude kooli ja tutvuma uute inimestega. Elukohavahetus ja uute sõprade leidmine ei tähenda lapse jaoks alati negatiivset muutust. Lippu (2012) lõputööst selgus, et mitmeid respondente aitas see, kui nad kolisid endisest kodust eemale ja hakkasid elama ja õppima uues keskkonnas ning leidsid uued sõbrad, sest sel moel ei pidanud nad enam vanemate lahutust häbenema: uues kohas lahutusest ei teatud. Kolimine andis lastele võimaluse jätta maha halvad mälestused ning alustada uuesti nn puhtalt lehelt (Lippu, 2012).

Gardner ja Cutrona (2004) sõnul on just lapsevanemad kõige olulisemad lapse toetajad. Ilma ühe lapsevanemata kasvaval lapsel on lähedust pakkuvaid pereliikmeid vähem (Laes et al., 2013).

Varasemates uuringutes on täheldatud, et lapsevanemate lahutusjärgsed omavahelised suhted mõjutavad seda, kuivõrd laps lahutusjärgselt lahus elava vanemaga kohtub- mida paremad on suhted, seda sagedamini laps lahus elava lapsevanemaga suhtleb (Hansson, 2007). Lapse harv või puudulik kohtumine kodust lahkunud vanemaga tuleneb lapse enda soovimatusest lahkunud vanemaga suhelda või nt ema soovist lapse ja isa omavahelist suhtlust vältida (Hansson, 2007). Kui laps elab kahe vanemaga pere asemel ühe vanemaga peres, avaldub lahutuse negatiivne mõju Amato ja Keithi (1991) järgi sotsialiseerumise puudujääkides. Kelly ja Emery (2003) nimetavad lapse kõige suuremaks kaotuseks seda, kui laps kaotab temast eraldi elava vanemaga kontakti.

Lahutusjärgselt last kasvatav vanem (tavaliselt ema) püüab luua oma lastele normaalseid elutingimusi ning selleks tuleb tal sageli majanduslike raskuste tõttu põhitöö kõrval leida veel lisatööd, mis aga omakorda toob kaasa selle, et vanemal jääb lastega tegelemiseks vähem aega (Möttus, 1988; Hansson, 2007). Lisaks võib pidev koormus tekitada vanemas väsimust, apaatsust, emotsionaalseid probleeme jms, mis mõjutab ka last (Möttus, 1988, Hansson, 2007). Hanssoni (2007) järgi on lahutusega kaasnev võimalik probleem perekonna sotsiaalse tugivõrgustiku muutus- see tähendab, et lisaks suhete kaugenemisele või katkemisele kodust lahkuva vanemaga, võivad muutuda suhted ka kodust lahkuva vanema vanemate, sugulaste, töökaaslaste, sõpradega ning seega muutub ja tõenäoliselt väheneb last toetav tugivõrgustik. Laps võib Kelly ja Emery (2003) sõnul lahutusjärgselt hakata puudust tundma lähedastest sugulastest ning (Kraav et al., 2012) teistest temale olulistest inimestest

(nt sõpradest). Vanemate lahutus võib vähendada lapse võimet inimesi usaldada (Kraav et al., 2012), nad võivad Mõttuse (1988) sõnul võõraste inimeste juuresolekul olla sageli ebakindlad, kartlikud ning ebalevad. Welkeri ja Moore'i (2007) andmeil on lapse ja lapsevanema vaheline hea suhe parim eeldus selleks, et lahutusjärgne tulemus lapse jaoks oleks hea.

Levingeri ja Molesi (1979) järgi mõjutab isa eemalolek ja puudumine lapse elust tema psühholoogilist heaolu otseselt olles muu hulgas oma lastele (eriti poistele) sooliseks mudeliks: isa puudumine ning eemalolek võib tekitada lapses suurenenud naiselikku ning agressiivset käitumist, vähenenud distsipliini ja järelvalvet ning olla lapse arengule kahjulik.

Sinkkoneni (2011) sõnul vähendab isa olemasolu perekonnas ka tüdrukute tundeelu probleeme ja mõjutab üleüldse laste kognitiivset ja tunnetuslikku arengut positiivselt. Lapse psühholoogiline heaolu võib paraneda siis, kui eeskostev vanem abiellub, (Levinger & Moles, 1979) kuid keerulisi peresiseseid olukordi, mis võivad lapse heaolu ohustada, tekib ka uusperedes, kus laps elab koos kasuvanema ja sageli ka poolvendade ja -õdedega ning probleemiks võib saada n-õ oma ja võõra lapse ebavõrdne kohtlemine. Teisalt tundub, et Sinkkonen (2011) on pigem seda meelt, et uuspere tekkimine võib lapse heaolu parandada, sest ebaõnnestunud kooselu lõpetamine ja eemaloleva vanemaga suhte säilimine on lapse jaoks positiivne muutus, sest laps saab pärast lahutust ühe kodu asemel kaks kodu ja lisaks uusi lähedasi inimesi.

Kuna Mõttuse (1988) järgi tekib mittetäielikust perekonnast pärit lastel lasteaia- ja klassikaaslastega suheldes mitmesuguseid probleeme, saavad õpetajad Wallersteini ja Kelly (1980) sõnul laste käitumist ja käitumise muutumist klassis jälgida ning seega peaksid õpetajad, karjäärinõustajad ja koolijuhid Schafferi ja Schafferi (1987) sõnul sel raskel ajal lapsele toetust ja kindlustunnet pakkuma.

1.3.6. Lahutuse mõju lapse füüsilisele heaolule. Kui Thornton (2001, viidatud Reinomägi et al., 2014 j) arvates tuleks füüsilise heaolu kirjeldamisel arvestada kaalu, kasvu, füüsilise vormi, tervise ja haigestumusega seotud näitajaid, vaksineerimist, sõltuvusainete kasutamist ning füüsilisi võimeid ja nendega seotud piiranguid, siis Pollard ja Lee (2003) liigitavad füüsilise heaolu alla ka toitumise, füüsilise väljanägemise, füüsilise vägivalla, stressist tekkinud füüsilised ilmingud jm.

Pertel jt (2013) järgi on iga lapse õigus elada ja kasvada keskkonnas, mis aitab tal parimal viisil areneda ja mis tagab lapse hea tervise, sest laps vajab turvalist elukeskkonda, täisväärtuslikku toitu ning võimalust teha valikuid, mis tema tervist toetavad. Last ümbritsev

füüsiline keskkond (ruum, valgustus jms) mõjutab lapse heaolu ja tema tervist (Pertel et al., 2013).

Seda, et lahutatud perekonnas kasvaval lapsel on tervis halvem, kui mõlema bioloogilise vanemaga peres kasvaval lapsel, kinnitab Eesti kooliõpilaste tervisekäitumise uuring, kus selgus, et üksik- või kasuvanemaga kasvavad lapsed hindavad oma tervist harvemini väga heaks kui need lapsed, kes kasvavad mõlema bioloogilise vanemaga peres (Aasvee et al., 2012). Dawsoni (1991) järgi on lahutatud vanemate lastel suurem risk vigastuste saamiseks kui kahe vanemaga kasvavatel lastel.

Füüsiline heaolu on olulisel määral seotud teiste heaolu dimensioonidega. Maailma Terviseorganisatsiooni järgi pole tervis vaid haiguste puudumine, vaid see on seotud inimese sotsiaalse, füüsilise ja vaimse heaoluga (World Health Organisation, 1946). Mitmed negatiivsed emotsionaalsed seisundid (nt ärevus, hirm, mure, viha jt) võivad mõjutada tervisehäirete teket (Raielo, s.a.). Pertel jt (2013) järgi aitavad head peresuhted riskikäitumist ja terviseprobleeme ära hoida ning Mõttuse (1988) arvates on lapsel füüsiliselt ja vaimselt raske areneda, kui ta kõrval pole inimest igal eluetapil, sest tema isiksuse kujunemiseks on oluline suhtlemine täiskasvanuga. Lapse vaimse tervise häired suurendavad kehaliste haiguste riski ja on seotud tahtlike ja tahtmatute vigastustega, õpilase tervist ja tervisekäitumist mõjutavad muu hulgas näiteks koolitöö pingelisus ja koolis hakkamasaamine (Pertel et al., 2013). Psühholoogiline ja emotsionaalne (vaimne) heaolu vähendab omakorda tõenäosust psühhosomaatiliste häirete tekkeks, materiaalne heaolu võimaldab tervislikumalt toituda ning turvaline ja stabiilne kodukeskkond on oluline sotsiaalne eeltingimus lapse füüsilise heaolu jaoks (Minkkinen, 2013).

Ameerika Ühendriikides tehtud uuringute järgi kuuluvad sõltuvuslike ainete (nt narkootikumid, alkohol, tubakas) tarbimise riskigruppi teismelised, kes on pärit lahutatud perekonnast või ühe vanemaga perekonnast, kellel on halvad õpitulemused, lapsepõlve traumad, vaimse tervise häired, käitumishäired, madal enesehinnang jms (Adolescent Substance Use..., 2011, Seljamo et al., 2006). Teismeliste sõltuvuslike ainete kasutamisega on seotud omakorda varajased seksuaalsuhted, kahjulik kaalucaotus, halvad magamisharjumused, agressiivsus ja palju muud (Adolescent Substance Use..., 2011).

2. Metoodika

Käesolevas uurimistöös kasutatakse kvalitatiivset uurimismeetodit ning tegemist on fenomenoloogilise ja retrospektiivse uurimusega. Kvalitatiivne uurimismeetod võimaldab elu kirjeldada ilma üldistusi tegemata (Hirsijärvi, Remes, & Sajavaara, 2010) ning anda inimestest, olukordadest ja ilmingutest mitmekülgse ja tervikliku pildi (Laherand, 2008), keskendudes sotsiaalsete nähtuste tähendustele ja tõlgendustele, mida uuringus osalejad oma kogemuste kaudu väljendavad (Laherand, 2008, Strömpl, 2004).

Käesolevas kvalitatiivses uuringus selgitatakse subjektiivseid vaatenurki ning kasutatakse selleks teoreetiliste seisukohtadena fenomenoloogilist uurimust, andmekogumismeetodina poolstruktureeritud intervjuud ning tõlgendusmeetodina kvalitatiivset sisuanalüüsi. Töö autor on juhitud Laheranna (2008) soovitusel taotlema oma töös ainulaadset tervikut, misjaoks on vajadusel lubatud erinevate uurimistüüpide ideid ja seisukohti loominguliselt ühendada. Käesolevas töös on fenomenoloogilise uurimuse kõrval oluline ka uuritavate retrospektiivne vaade.

Fenomenoloogilise uurimuse keskmeks on inimese subjektiivne kogemus, mida uurimusega üritatakse esile tuua ning fenomenoloogilise uurimuse olulisteks mõisteteks on kirjeldus ja reduktsioon (Laherand, 2008). Lisaks on selle uurimistüübi juures oluline viia miinimumini uurija mõju uuritavate poolt esile toodud kogemustele ning andmete kogumisel tagada küsimuste võimalikult suur avatus (Laherand, 2008). Laheranna (2008) sõnul pole fenomenoloogilises uuringus oluline intervjuueeritavate arv, see võib ulatuda kuuest mitmekümneni.

Retrospektiivne uurimus tähendab Davis de Vausi (2006) järgi andmete kogumist minevikus toimunud sündmuste kohta, millega püütakse mõista ja mõõta muutusi, mis inimese elus on toimunud võttes arvesse ajadimensiooni. Retrospektiivsel uurimisel on mitmed puudused, millega käesoleva uurimistöo tulemuste interpreteerimisel või nende hilisemal kasutamisel tuleks arvestada. Üks neist on Vausi (2006) järgi vigane mälu, mis tähendab, et minevikus kogetut, ka tundeid ja fakte võidakse valesti mäletada või neid rekonstrueeritakse olevikulistest asjaoludest lähtuvalt. Käesoleva töö autor otsustas retrospektiivse uurimuse kasuks, sest ta ei soovinud põhikoolilapsi intervjuuerida kolmel põhjusel: tal oli hirm lastele haiget teha, alaealiste küsitlemiseks oleks olnud vaja vanemate luba ning täiskasvanuna on ilmselt läbielatud kogemused põhjalikumalt suudetud läbi mõelda ja analüüsida.

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärk on lahutuse läbielanute retrospektiivsete hinnangute põhjal välja selgitada, millisel viisil lahutus lapse heaolu mõjutab. Töö eesmärgi

täitmiseks püstitati järgmine uurimisküsimus: Milline on vastanute subjektiivne kogemus oma lahutusjärgse heaolu kohta?

Käesoleva töö autor otsustas kasutada intervjuuvormi, sest eeldas, et uuritaval teemal on oodata palju erinevaid vastuseid. Et saada põhjalikku teavet tähenduste sügavaks mõistmiseks raskete ja õrnade teemade uurimisel, ei piisa kinnistest ning pinnapealsetest küsimustest ja vastustest (Laherand, 2008).

Järgnevalt on kirjeldatud uurimuse valimit, andmekogumismeetodit, protseduuri ja andmetöötlust.

2.1. Valim

Uurimistöo valimiks on kuus täiskasvanud naist, kelle vanemad lahutasid ajal, mil nad käisid 1.-9. klassis. Töö autor pani tingimuseks, et intervjuueeritavad pidid vanemate lahutuse hetkel käima põhikoolis ning seda kahel põhjusel: esiteks, sest Lippu (2012) uurimistööst selgus, et need respondendid, kes olid vanemate lahutuse ajal eelkooliealised, ei teadnud lahutusest eriti midagi ega osanud ka kurvastada ning teiseks- kuna töö autor õpib põhikooliastme õpetajaks, on tema hinnangul väga oluline olla teadlik võimalikest põhjustest, mis lapse heaolu mõjutavad (kaasaarvatud koolis käimist, õpitulemusi jne).

Tegemist on mugavusvalimiga, mis Petty, Thomsoni ja Stew'i (2012) järgi tähendab seda, et valim koostatakse vastavalt lihtsusele ja mugavusele. Töö autor kasutas enda sotsiaalvõrgustikku ehk enda sõprade abi, et jõuda inimesteni, kes valimisse sobiksid ning arvestas seejuures Hirsjärve ja Hurme (2006, viidatud Laherand, 2008 j) soovitustega, mida intervjueerides teha ja mida vältida. Muu hulgas vältis autor sõprade ja sõbrannade intervjueerimist, et suurendada töö reliaablust. Uuriija võttis valimisse sobivate uuritavatega ühendust esialgu sotsiaalmeedia keskkonna *Facebook* teel, kus lepiti kokku kohtumise aeg ja koht ning vahetati telefoninumbreid. Uuritavate vanused jäid kõik vahemikku 20-30 eluaastat, mis tähendab, et uurimistöo tulemused võinuksid olla teistsugused, kui tegemist oleks olnud meessoost ja/või mõnes muus vanuses olevate uuritavatega.

Intervjuueeritavate taustaandmed on esitatud lisa 1. Anonüümsuse tagamiseks asendati lahutuse läbielanute nimed tähistega Naine 1, Naine 2, Naine 3, Naine 4, Naine 5, Naine 6.

2.2. Andmekogumismeetod

Andmekogumismeetodina kasutati poolstruktureeritud individuaalintervjuud, mis võimaldab uurijal esitada konkreetse teema kohta paika pandud küsimusi, kuid vajadusel

intervjuu käigus küsimusi juurde lisada (Dunn, Morgan, O'Reilly & Parry, 2004). Kuna intervjuuga on hea uurida subjektiivseid kogemusi, käitumist, mõtteid, tähendusi, tundeid (Patton, 2002), tundus selle andmekogumismeetodi kasutamine uurija jaoks igati õige.

Tegelikult oleks käesolevas töös sobinud kasutada avatud intervjuud, kuna uuritakse minevikus aset leidnud sündmusi ning õrna teemat ja muu hulgas soovitakse esile tuua halvasti teadvustatud seiku ning seda kõike väheste uuritavatega (Hirsjärvi & Hurme, 2006, viidatud Laherand, 2008 j), aga kuna see intervjuu liik on kõige töömahukam, siis kasutati töös poolstruktureeritud intervjuud, mis võimaldab uuritavatel kirjeldada oma tundeid, mõtteid ja kogemusi (Hirsjärvi et al., 2010).

Fokuseeritud intervjuu kasutamiseks on lahtusest saadud kogemused liiga mitmekesised, et neid stiimulina käsitada, aga fokuseeritud intervjuus kasutatavad kriteeriumid - mittesuunatus, spetsiifilisus, ulatus ning sügavus ja isiklik kontakt (Laherand, 2008) - on arvestatavad ka poolstruktureeritud intervjuu juures. Neist kriteeriumidest püüdis töö autor intervjuude läbiviimisel lähtuda. Töö autori hinnangul on eriti oluline käesoleva töö juures meeles pidada viimast kriteeriumi, et jõuda intervjuus kaugemale lihtsatest tõdemustest nagu seda võinuks olla järeldus, kas lahutus on lapse jaoks hea või halb.

Intervjuu küsimused koostas uurimistöö autor ise, võttes arvesse juhendaja antud soovitusi ning lähtudes uurimisküsimusest. Lõpliku variandini jõudis uurija pärast pilootintervjuu tegemist ning juhendajaga konsulteerimist. Intervjuu küsimused hõlmasid kahte alateemat 1) lahtusprotsessi kirjeldus; 2) lahtusega kaasnenud muutused ja tunded seoses nende muutustega.

Intervjuu küsimustiku valiidsuse suurendamiseks tegi uurija pilootintervjuu oma hea tuttavaga, kes on 24aastane naine ning kes oli oma vanemate lahtuse ajal 9-10aastane. Ta sobis eksperdikis lahtusega seotud küsimuste asjus, sest vastas valimi kriteeriumidele, kuid ei sobinud uuritavate kontingenti, kuna tundis töö autorit isiklikult, mis oleks võinud mõjutada uurimistulemusi.

Töö reliaablus ja tõendatavus tagati sellega, et püüti uurija mõju uurimistulemustele viia miinimumini: välditi isiklike tuttavate intervjuueerimist (uuritavatest pooled oled töö autori jaoks täiesti võõrad ning kolm põgusalt tuttavad), helimaterjali kvaliteediga ning uurimisprotsessi detailse dokumenteerimisega, mida ka Laherand (2008) soovitab.

2.3. Protseduur

Uurimistöö teoreetilise osaga tutvuti kogu uurimustöö vältel (november 2013- aprill 2015), poolstruktureeritud intervjuu küsimused koostati märtsis 2015, pilootintervjuu ja

intervjuud viidi läbi aprillis 2015 Tartus ja Tallinnas intervjuueeritavatele sobivas kohas ja sobival ajal. Kaks intervjuud viidi läbi Tartu Ülikooli raamatukogus, üks Tartu Linnaraamatukogus, kaks Tallinna Ülikooli raamatukogus ning üks Tallinna Ülikooli nõupidamisteruumis. Kõige parem oli teha intervjuud eraldatud nõupidamisteruumis, kus segavaid faktoreid oli teistest intervjuueerimise kohtadest vähem- raamatukogudes oli müra mõnevõrra rohkem, kuid see püüti viia miinimumini.

Intervjuud lindistati programmiga Sound Recorder ning intervjuud kestsid keskmiselt 45 minutit. Iga intervjuu litereeriti kasutades VoiceWalker 2.0 programmi abi, sest see võimaldab helifaile kuulata lõik haaval ning nende lõikude kuulamist vajadusel korrata. Litereerimine tähendab kvalitatiivse andmestiku sõna-sõnalist ümberkirjutamist (Hirsijärvi et al., 2005), mille väljavõtte on esitatud lisas 3.

Intervjuueeritava poolt jagatud info konfidentsiaalsuse tagamiseks teavitas uurija intervjuu alguses uuritavat sellest, et salvestatud helifaile ja intervjuu jooksul saadud infot kasutatakse vaid uurimistöö tarbeks ja intervjuueeritava anonüümsus säilitatakse ka kirjalikus töös. Lisaks teavitas uurija intervjuueeritavat uurimistöö teemast ning küsis luba lindistamiseks. Jõuti kokkuleppele, et sinatamine on intervjuu käigus aktsepteeritud. Lisaks tegi töö autor omaltpoolt kõik võimaliku, et käituda uuritava suhtes eetiliselt ning mitte tekitada temale kahju. Ta püüdis lahutuse teemal küsimusi küsides olla ettevaatlik ja empaatiline ning austas uuritava otsust teatud küsimustele mitte vastata. Intervjuueeritav andis intervjuu vabatahtlikult ning ta oli informeeritud sellest, mis otstarbel tema intervjuud kasutatakse.

Andmete analüüsimisel kasutati kvalitatiivset sisuanalüüsi meetodit, mis on hea viis mahuka teksti koondamiseks (Flick, 2006). Laheranna (2008) järgi koondatakse kvalitatiivses sisuanalüüsis sarnase tähendusega tekstiosad vastavate kategooriate alla ning seejuures võivad kategooriad väljendada nii selgelt välja öeldud kui ka mõista antud sõnumeid. Kõne all oleva uurimismeetodi puhul püütakse süstemaatilise liigendamise- ja kodeerimisprotsessi ning teemade või muustrite kindlakstegemise abil tõlgendada tekstiandmete sisu (Hsieh ja Shannon, 2005, viidatud Laherand, 2008 j).

Pärast intervjuude litereerimist, tõstis töö autor litereeringust esile olulisemad fraasid ning grupeeris need sarnasuse alusel koodideks ja kategooriateks. Koodide loomise näide on joonisel 1.

Fraasid

vanemad karjuvad üksteise peale
ema oli isa peale vihane
tülid joomise pärast
läbi lapsepõlve palju probleeme
väikesed tülid vanemate vahel
pinged kodus
tülitsemine ja karjumine kodus
hästi palju tülisid

Koodid

vanematevahelised tülid

Joonis 1. Näide fraasidest koodide loomise kohta

Seejärel grupeeriti sarnase teemaga koodid ning moodustati neist alakategooriad. Alakategooria loomise näide on joonisel 2.

Koodid

vanematevahelised tülid
vanematevaheline jahe suhtlus
suhtluse puudumine

Alakategooria

vanematevahelised pinged

Joonis 2. Näide koodidest alakategooria loomise kohta

Alakategooriad koondati üldkategoriasse ning seejärel peakategoriasse (Elo & Kyngäs, 2008). Kategoriaid arutati läbi juhendajaga, sest Graneheimi ja Lundmani (2004) sõnul suurendab eksperdiga konsulteerimine tulemuste reliaablust. Eksperdi nõuannetest lähtudes viidi töös läbi muudatusi kategooriate sõnastuse ning alakategooriate liigituse osas.

Tulemuste paremaks esitamiseks ning nendest parema ülevaate saamiseks kasutati tulemuste osas litereeringust väljavõetud tsitaate. Intervjueeritavate tsitaadid on esitatud taandrea ja kaldkirjas, väljajätud ja erineval ajahetkel öeldud laused on eraldatud /---/ märgiga. Naerukohad on tähistatud ☺ märgiga, tsitaatides on tehtud keeleline korrektuur sõnakorduste vältimiseks.

Üldkategoriate liigitamine peakategoriateks oli keeruline, kuid koos eksperdiga jõuti arvamusele, et kuigi peakategoriateks võiksid sobida töö teoreetilises osas käsitletud heaolu dimensioonid (lahutuse mõju psühholoogilisele ja emotsionaalsele heaolule, mõju

sotsiaalsele heaolule, mõju kognitiivsele ja hariduslikule heaolule, mõju majanduslikule heaolule, mõju füüsilisele heaolule), otsustati üldkategoriatest moodustada kaks peakategoriat: 1) subjektiivsete asjaolude subjektiivne hinnang, 2) objektiivsete asjaolude subjektiivne hinnang.

3. Tulemused

Uurimistöö eesmärk oli lahutuse läbielanute retrospektiivsete hinnangute põhjal välja selgitada, millisel viisil lahutus lapse heaolu mõjutab. Kategoriseerimisel saadi kaks peakategoriat. Tulemused esitatakse kahes suuremas peatükis (*subjektiivsete asjaolude subjektiivne hinnang* ja *objektiivsete asjaolude subjektiivne hinnang*), kategooriate moodustamise jaotus on välja toodud lisas 4. Järgnevalt esitatavad peatükid on ühtlasi peakategoriad ning neis sisalduvad alapeatükkides üldkategoriad ja alakategoriad.

3.1. Subjektiivsete asjaolude subjektiivne hinnang

Antud peakategooria alla moodustusid üldkategoriatena suhe lapsevanematega, suhe vanavanematega, toetajaskonna olemasolu, piirangud, vanemate lahkukolimise aimatavus, õhkkond kodus ja lahutusest tingitud muutused lapses.

Suhetes lapsevanematega kirjeldati suhte järk-järguline kaugenemist, suhte lõppemist, lahutusele eelnenud läheduse säilimist, lapse negatiivseid tundmusi kooselava vanema suhtes ja ühe vanema külge klammerdumist.

Suhte järk-järgulist kaugenemist kirjeldati seoses lahus elava vanemaga, kellega alguses suheldi rohkem, kohtuti nädalavahetuseti või kord kuus, kuid kellega suhtlus ajapikku vähenes.

Esimestel aastatel siis me ikka suhtlesime natuke... /---/...ütleme nii, et kui ta ära kolis, siis me käisime ikka vahel...võib-olla kuus korra või nii tal külas, no see suhtlus oli üpris vähene. (N1)

Isa läks kodust minema ja siis mingi perioodi vältel saadeti mind ja minu õdesid ja venda saadeti siis Pärnusse, kuhu ta elama kolis.../---/...,aga see aeg jäi järjest üürikesemaks. (N5)

Mõned uuritavad tõid välja, et pärast lahutust lõppes nende suhe lahus elava vanemaga mitmeteks aastateks. Seda kirjeldati kas lapse enda teadliku otsusena, sest ei tahetud oma isaga suhelda tema alkoholist tingitud ebaadekvaatse suhtlusviisi tõttu, või oli suhtlus katkestatud vanema poolt ning põhjus jäi lapsele mõistmatuks. Tagasivaateliselt tõdeti, et

vanemaga katkenud suhe taastus aastaid hiljem, kuid lisati, et vanema-tütre suhe ja isadelt tulenevat head meesrolli ei tekkinud ka pärast suhte taastumist. Suhte kaugenemist kirjeldati raskena, see tekitas solvumist, pettumist lahkunud vanemas, süüdistust lahkunud vanema vastu jne.

Siis järsku lihtsalt see suhtlus läks katki, ma ei tea, isa ise ei võtnud ühendust meiega... /---/ Isalt saime väga null tähelepanu. (N1)

Ma olin nagu väga solvunud ja pettunud oma isas, et ta ei olnud mulle isa eest ja siis ma ei tahtnud temaga rääkida. /---/ ...vahepeal ma ei suhelnud oma isaga 10 aastat, et nüüd paar...mingi kolm aastat tagasi ma üldse hakkasin temaga uuesti suhtlema. /---/ Ta ei ole ikkagi nagu mulle isa eest, ta ei saa isa rolli võtta- see ei ole võimalik. (N5)

Lapseeas toimunud suhte lõppemist kooselava vanemaga ei kirjeldatud, kuid ühel juhul toimus suhte katkemine siis, kui uuritav oli juba täiskasvanueas ning lahtusest oli palju aastaid mööda läinud. Vanema ja lapse vahel läksid suhted kehvaks vanema uue elukaaslase tõttu.

Kõik see, kuidas see naine käitus ja mis ta tegi ja kõik see mulle ei sobinud, onju, ühesõnaga, seal kodus olid nii rämedad pinged, et me ei suhelnud lõpuks keegi omavahel... /---/..aasta otsa me olime isaga nii tülis, et meil mokaotsast tuli tere suust välja, et me täitsa niimoodi kisasime üksteise peale. (N4)

Lahus elava vanemaga suhtlemisel täheldatud suhte kaugenemise kõrval kirjeldati ka suhte püsimumatuna ehk lahtusele eelnenud läheduse säilimist. Siinkohal tõdeti seda, et füüsiline kaugenemine vanemast ei tähendanud tingimata suhtluse kaugenemist ja läheduse vähenemist. Varasemat head suhet säilitati helistades ja kohtudes ning seda tingis mõlemapoolne motiveeritus suhelda. Vanemapoolne tähelepanu lapse suhtes säilis ka pärast suuremaid elumuutusi.

...ta elab kaugel, ma näen teda harva, aga temaga ma olen alati hästi läbi saand. /---/Ma käin aastas neli korda kodus ☺, sellesmõttes ei ole väga tihti, aga me räägime telefonis ikka ja alati on hea meel näha. (N3)

Kuigi ema sealt ära kolis, aga tal oli nagu hästi kogu aeg see, et ta jumala eest mul kogu aeg olemas oleks.../---/...,et kui mingi asi on, et ta on kogu aeg seal ja olemas ja et ei ole mingit teemat, et ta kuskile ära kaob... (N4)

Suhte muutumatus lahus elava vanemaga väideti muu hulgas ka siis, kui suhe oli lapse hinnangul alati jahe olnud ning lahus elamine (ka teises linnas) ei mõjunud vanemast tuntavalt kaugendavana.

Isa ei elanud enam lõpus enam ka meiega nii palju, ei suhelnud nii palju meiega. /---/

Selline ongi kogu aeg olnud, õrnalt nagu selline mitte nii väga lähedane. (N2)

Uuritavad kirjeldasid lapse negatiivseid tundmuseid kooselava vanema suhtes, mis mõjutasid suhet vanema ja lapse vahel. Enamik intervjuueeritud lahutuse läbi elanud naistest leidsid, et lahutusega seoses läks lapseas nende suhe kooselava vanemaga kaugemaks ja kehvemaks. Kirjeldati seda, et vanem tundus karm ja paha, tekitas trotsi. Eriti häiris see, kui kooselav vanem ütles negatiivseid asju lahkunud vanema kohta või sellepärast, et vanema tähelepanu hulk ja sellega seoses ka lähedus suhtes vähenes.

Mul ema vastu oli tükk aega mingi siuke paras trots. /---/Mäletan nii hästi kui ta ütles ükskord et ma olen teid nii hästi kasvatanud ja minu jaoks see oli lihtsalt nagu: „Sa ei olnud ükski“ ... /---/...kurat, nagu veits siuke egoistlik mulle tundub. Vahel on öelnud mu isa kohta mingeid negatiivseid asju, mis mind tõsiselt häirivad. (N3)

Ma ütleks, et tegelikult mõlema vanemaga läks suhe muutus kaugemaks, sellepärast et ma olin vihane ja siis ma ei tahtnud nende kummagiga rääkida. (N6)

Kirjeldati ka ühe vanema külge klammerdumist, mistõttu lapse hinnangul läks suhe temaga kooselava vanemaga varasemast tugevamaks. Väga tugevat nn klammerdumist näitas see, kui kooselava vanema ja lapse vahel läks suhe kehvaks siis, kui vanemal tekkis uus elukaaslane, mistõttu vanema tähelepanu lapse suhtes märkimisväärselt vähenes.

...ainult võibolla veel tugevamaks võibolla jah pigem seda et oli nagunii väga tuge, aga pigem veel tugevamaks jah /---/ ... ta hästi nagu vaatas, et mul oleks koguaeg kõik olemas jah, et mul ei oleks nagu jumala eest mitte millestki puudust. Ta on ise ka..., see on selgesõnaliselt välja öeldud, et tema nagu elu eesmärk oli see, et mind kasvatada. (N4)

Suhetes vanavanematega kirjeldati vanaema süüdistusi, vanaema segadust ja vanavanemate hoidva käitumise muutumist.

Intervjuudest selgus, et oma vanematega lahutuseaegsete suhetes toimunud muutuste kõrval, toimusid lapse jaoks olulised muutused ka suhetes nende vanavanematega, kellega suhted olid varasemalt lähedasemad olnud. Nende vanavanematega, kellega suhtlus oli jahe juba varasematest aegadest, olulisi lahutusega kaasnevaid muutusi suhetes ei kogetud.

Uuritavad tõid välja lahutusega seoses vanaema süüdistused. Naised kogesid eriliselt oma isapoolse vanaema käitumises ja kõnes mingisugust muutust, mis lahutusega seoses avaldus. Mitmel juhul kirjeldati vanaema kaitsva rolli võtmist ning oma poja käitumise õigustamist ja minia süüdistamist, sealhulgas püüet ässitada lapsi tema vastu.

Mu isa ema siis oli see, kes siis kogu aeg ütles mulle, et miks sa suhtled temaga, et ära suhtle oma emaga.. /---/...nagu väike kurat oleks õla peal, kes kogu aeg räägib sulle, et sa ei tohi, lõpeta ära, onju, ja siis kogu aeg nagu võitle 11aastasena nagu iseenda eest ja selle eest,

et sa nagu tahad oma emaga suhelda. (N4)

Vanaemaga ma väga ei tahtnud suhelda kuna ta nagu õigustas minu isa. /---/... ja mulle ei meeldind see, et siis ma ei tahtnud temaga rääkida, et mai tahtnud et nagu ta mu ema laimaks ka. (N5)

Intervjueeritavatele tekitasid taolised vanavanematega seonduvad muutused suhete kaugenemist, segadust, stressi, survet valida pooli, sisevõitlust.

Vanaemas tekkinud segadus lahutusega seoses, mis kaasnes informatsiooni puuduse ja lahutusega kaasnenud muutustega (nt lastelastest füüsiline distantseerumine), mõjutas laste lahutusjärgset suhet oma vanavanematega.

...sest ta nagu ei teadnud ka, mis toimub, ja siis see oli nagu välk selgest taevast, ma arvan, talle (vanaemale)...(N3)

Vanavanemate hoidva käitumise muutumine mõjutas suhet lapselastega. Hoidev käitumine muutus kolimisega kaasnenud füüsilise vahemaa suurenemise/vähendamise pärast, oli seotud lapse enda sooviga vanavanematest distantseeruda või tulenes vanemate keelust vanavanematega suhtlemise osas. Viimasel juhul katkes lapse suhe vanavanematega aastateks.

Jäi kõvasti vähemaks vanama-vanaisaga suhtlust ja vanaema-vanaisa juures olemist. (N1)

...elasime vanaemast kaheksa kilomeetrit eemal nagu et meid viiakse ära kuna me olime alati olnud nagu vanavanemate lapsed.../---/...kui ennem oli (suhtlus) igapäevane, siis nüüd nagu me lihtsalt ei näinud teda (vanaema) rohkem. (N3)

Vähesel määral kirjeldati ka vanavanematega suhtluse tugevnemist. Lähedus vanavanematega kasvas näiteks siis, kui vanavanemad liitusid perekonnaga ja olid väga suureks toeks nii vaimses kui ka majanduslikus mõttes.

Kuna meie isapoolse suguvõsa elab kõik seal, kus isa ise elab, siis me käisime seal külas ikkagi ja me käime siamaani. /---/Kuidagi vanaema sai südamesse, et ta peaks aitama nagu kasvatada meid üles ja siis ta tuli ka oma mehega ehk siis minu vanaisaga tulid ka elama meiega.(N2)

Toetajaskonna olemasolu üldkategoriana moodustus alakategoriana sõbrannad ning koolipoolne toetus.

Enamik intervjueeritavatest tõdesid, et nende elus oli keegi, kes lisaks vanematele lahutusest teadis ning kellega vajadusel sai murettekitavatest asjadest rääkida. Põhilisteks tugiisikuteks peeti sõbrannasid ja õde(sid)-sealt ka üldkategoriana sõbrannad.

Tegelt õega ma olen küll rääkind kui nagu mingi toejuttu, siis ma arvan, et see oligi

mu õde äkk...(N3)

Mu üks sõbranna oli ka selline tugiisik ☺./---/...et pärast seda mu suhted õega nagu läksid paremaks või mitte, et need enne oleks halvad olnud, aga kuidagi muutusime lähedasemaks, sest noh... kuna me mõlemad olime selles protsessis, et siis me arutasime asju omavahel. (N6)

Enamiku uuritavate hinnangul ei teadnud koolis õpetajad, sotsiaalpedagoogid ega psühholoogid lapse perekonna kodusest probleemsest olukorrast ning ei pakkunud seejuures ka mingisugust omapoolset toetust. Kuigi kõik uuritavad käisid vanemate lahutuse ajal põhikoolis, leidis andmetes vaid üks kirjeldus, kus koolis õpetajad teadsid uuritava vanemate lahutusest. Õpetajapoolset toetust meenutas ta konkreetse juhtumiga päevast, mil ta isa purjuspäi kooli tuli.

Ma mäletan, kuidas kõik minu klassiõed ja -vennad läksid akna äärde vaatama, et kes seal nagu karjub või mida ta tahab nagu ja siis ma jäin nagu ainukesena pinki istuma ja siis kõik küsisid, kes see on, kes see on.. ja siis ma ütlesin, et see on minu isa. /---/...siis mind viidi kööki ja siis ma istusin seal selle õpetaja süles ja nutsin. (N5)

Uuritavad tõid välja **piiranguid**, mis nende psühholoogilist ja emotsionaalset heaolu mõjutasid. Need olid vanemate poolt kehtestatud keelud ning infovaegus, mis piiras lapse jaoks paljude olukordade mõistmist. Piirangud (infovaegus ja keelud) olid lapses toimunud paljude negatiivsete tunnete ja emotsioonide tekitajateks.

Uuritavate hinnangul ei jaganud lapsevanemad piisavalt informatsiooni ja selgitusi lahutusega seoses toimuvate muutuste ja kodus aset leidnud sündmuste kohta ning see infovaegus oli intervjueeritavate hinnangul teadmatuse, mure, segaduse, raskuse ning valesüüdistuste tekitajaks. Informatsiooni ja selgitusi oli vähe nii vanemate vahel toimunud suhtluse muutuse kohta enne lahkukolimist, ametliku lahutuse toimumise kui ka edasise elukorralduse kohta. Teatud informatsiooni saadi näiteks kuulates pealt ema vestlusi teiste inimestega, leides ametliku lahutuse dokumendi või pärast lahutust vanema(te)ga (peamiselt emaga) minevikus toimunut arutades.

Ma lihtsalt ei saanud nagu väga aru, mis sealt edasi tulema hakkab. /---/...aga see oligi nagu sellel ajal nii raske, sest keegi nagu ei öelnud meile ja siis järsku lihtsalt olid selle ees, et valikut ei ole, pead minema: pane asjad kokku! (N2)

Otsest sellist mahaistumist ei olnud, et ema oleks öelnud, et nüüd meie isaga lahutame. /---/...me rohkem kuulsimegi läbi selle, kuidas ema teistega suhtles. (N1)

Millegi kohta ei jagatud infot.../---/Ma ise sain aru, et kui mu ema hakkas uue mehega käima ja niimoodi ja siis ma ükskord leidsin sahtlist ka nagu selle lahutuse paberi ja noh, et

kui nad uuesti juba abiellusid, siis oli nagu selge...(N5)

Keelud, mis vanemad lahutusjärgselt kehtestasid, tekitasid lapses stressi, segadust, üksildust, trotsi. Kooselav vanem näiteks keelas vanavanematega suhelda või kodust lahkunud vanema uut partnerit näha ning lahkunud vanema uude koju minna.

Mu ema jai vanaema läskid tülli, ma ei tea mille pärast, aga nad läksid tülli ja siis umbes neli-viis aastat me absoluutselt ei suhelnud, mu ema keelas ära suhtluse vanaema-vanaisaga/---/ Igatsus ikkagist vanaema-vanaisa järgi ja selline, jah, oligi see tunne, et sa olid üksi jäetud. (N1)

Aga mis selle asja veel eriti totraks tegi oli see, et mu isa lubas küll suhelda mul mu emaga, aga ta ei lubanud käia mul mu ema juures. /---/...me siis saime emaga kokku autos, ta tuli mulle siis kuskile suvalt järgi. Ma läksin autosse, rääkisime autos umbes juttu või kuskil kaubanduskeskuses, sest mujale ma ei tohtinud minna temaga. /---/...ma mäletan nii hästi, kus ma istusin nagu emal kõrvalistmel ja nagu kodusime kahekesi. (N4)

Vanemate lahkukolimise aimatavus iseloomustas kategooriana seda, kas lastele tundus vanemate lahkukolimine ootamatuna või loomulikuna.

Pere purunemine ja sealhulgas vanemate lahkukolimine mõjus uuritavatele kurvastavalt, kuid vanemate lahkukolimine mõjus lapsele seda traumeerivamalt, mida ootatum see lapse hinnangul tema jaoks oli. Siinkohal on lapse subjektiivne tundmus väga olulisel kohal, sest isegi siis, kui laps oli ühe vanema kaootilise kodusviibimise ja vanemate tülitsemisega harjunud, võis vanema äkiline lahkumine temas šokireaktsiooni tekitada. Lapse reaktsioon lahutusele sõltus sellest, kuivõrd ta oli suutnud vanemate lahkuminekut tõenäolisena näha või seda ise soovis. Vanema ootamatu väljakolimine tõi kaasa mitmesuguseid negatiivseid emotsioone.

Meie jaoks, ma arvan, oligi see šokk, kui isa ära kolis, sest me arvasime, et elu läheb nii edasi, sest me ei mäletanud seda õnnelikku rahulikku aega....(N1)

Ükspäev tulin koju, isa istub diivani peal, ütleb: „(N4 nimi), kuule, tule siia“, ma ütlesin, et noh, mis on. „Kuule, nüüd on selline lugu, et ema kolib homsest kodust välja“ onju „Misasja, et kuidas? Kuhu ta läheb siis?“ või misasja „Aa, et ema on uue mehe leidnud“ ja mu reaktsioon sellele oli niimoodi, et ma .../---/... võtsin selle ajalehe, ma võtsin pastaka ja ma kirjutasin terve selle ajalehe- kava oli see veel, telekava- ma kirjutasin terve telekava servad täis, et „ema on idioot“ ja sis ma lihtsalt kirjutasin, nutsin.../---/...ma olin vaiba peal kägaras koos ja lihtsalt tegin niimoodi nagu ((teab teatud liigutust)). (N4)

Üldiselt mõjus uuritavate jaoks vanemate lahkukolimine ja hilisem lahutus loomulikuna. Seljuhul oli lapsed juba varem aru saanud, et kodused tülid ei saa jätkuda ning

mõistsid muutuste vajalikkust või isegi soovisid seda. Positiivseid tundeid ja emotsioone siiski lahkukolimisega välja ei toodud, isegi kui vanemate lahkuminek tundus loogilisena.

Kui ta nagu olid abielus, siis ta ei olnud ka koguaeg meie juures ja siis me polnud võibolla nii lähedased ja siis kui hakkas see lahutusprotsess tulema või nagu kui see asi kõik tuli siuke loomulik... (N2)

Muidu kuna teda ei olnud üldse, et siis nagu kodus, et siis nagu ei olnudki seda, et noh. erinevust, et kas mu vanemad on lahutatud või nagu ta kolib ära, onju, et sellesuhtes kuna teda niiväga ei olnud, et pigem oli nagu parem, et ta ära kolis, et siis ei olnud ka seda nagu...nohet...mu vanemad karjuksid üksteise peale. (N5)

Uuritavad kirjeldasid **õhkkonda kodus** vanematevaheliste pingete, vanemate psühholoogilise ja emotsionaalse labiilsuse ja endise abikaasa halvustamise kontekstis. Õhkkond kodus enne ja pärast lahutust mõjutas suurel määral seda, kuidas laps end lahutusjärgselt tundis.

Pere purunemise eel oli uuritavate hinnangul kodus tunda vanematevahelisi pingeid, millest laps sai aru, et vanemate vahel oli midagi korrast ära. Seda oli tunda ema ja isa tülitsemisest, vanematevahelisest jahedast suhtlusest või suhtlemise puudumisest enne ametlikku lahutust. Vanematevahelised tülid kodus lõppesid üldiselt siis, kui vanemad olid lahku kolinud, ametliku lahutuse täpne kuupäev siinjuures rolli ei mänginud - enamik uuritavaid ei teadnud isegi seda, millal ametlik lahutus toimus, sest neid ei informeeritud sellest. Laste emotsionaalset ja psühholoogilist heaolu mõjutas see, kuivõrd kodune õhkkond vanemate lahkumineku ja tülitsemise lõppemise tõttu muutus. Üheltpoolt muutus kodune õhkkond paremaks, kui vanematevahelised pinged lõppesid, sest kodus oli sellevõrra rahulikum, kuid üldiselt leidsid uuritavad, et olukord kodus märgatavalt paremaks ei muutunud, sest vanemate lahutuse järgselt tekkisid uued mured ja probleemid, mis pingeid tekitasid.

No nad ei olnud enam koos, nad ei saanud ühest Eesti otsast teise teineteisega vaielda. (N2)

Pingelise õhkkonna puudumist kodus lahutuse eel ja lahutuse järel kirjeldati vähe.

Vanemate lahutusjärgne psühholoogiline ja emotsionaalne labiilsus oli koduse õhkkonda mõjutaja. Kui kooselav vanem oli depressioonis või ei suutnud oma emotsioonidega toime tulla, tekitas see lapse ja vanema vahelises suhtes ja lapses pingeid, stressi ning muret. Vanema lahutusjärgne emotsionaalne ja psühholoogiline labiilsus väljendus näiteks kooselava vanema närvilisemaks muutumises, mistõttu vanema pahameel oli suunatud lapse peale, vanema pidevas kurtmises oma raske elu üle ning selles, et vanem

käis lapse voodi ääres nutmas. Kirjeldati ka seda, kui vanem kaotas enesevalitsuse ning hüppas endise abikaasa partnerile autoaknast kallale. Laps nägi seda kõike pealt.

Tal (isal) tuli mingi huvitav komme, et teinekord, kui ta sõpradega väljas käis, siis ta leidis, et hästi tore on tulla purjus peaga mu voodi najale nutma, onju, ja siis ta ronis üles korrusele, ajas mu ülesse ja siis hakkas nutma ja hakkas halama. (N4)

Hästi pingeline oli koguaeg olukord kodus, ema oli hästi närviline ja siis see mõjutas seda, kuidas ta meiega suhtles/---/ See oligi, et käi nagu kikivarvukil, midagi ei julge teha, onju, ja siis, kui teed, siis ema võis hästi ülereageerida ja pahandada, see oli hästi raske aeg, sest ta oli depressioonis ka.

Lapsele tegi haiget, tekitas trotsi ja pahameelt see, kui üks vanem halvustas teist vanemat ning süüdistas teda.

Ta vahel on öelnud mu isa kohta mingeid negatiivseid asju, mis mind tõsiselt häirivad, siis mul nagu mingi siuke trots on ikka näiteks. (N3)

Mul ongi see, kui nagu üksteisest on see halvasti rääkimine... (N1)

Pinge allikana kirjeldasid mõned uuritavad kooselava vanema uut partnerit ning seda eriti juhul, kui uus partner koju sisse kolis ning mõjutas seeläbi vanema tähelepanu hulka lapse suhtes, mis tekitas lapses armukadedust või hakkas lapse vabadust piirama.

Muidugi oli see, et mismõttes mina ei ole enam ainuke, kes isal on, onju, see naine hakkas ju tähelepanu saama, see naine hakkas ju raha saama, selle naisega hakati ju reisil käima, onju, mitte minuga enam, eksju. (N4)

Koguaeg oli see vee ja elektri raiskamine ja see oli niimoodi, et ei tohtinud käia nagu siis pesemas, kui tahtsid /---/valjuhäälselt protsetisin ka veel selle vastu noh et kui mingid asjad olid, siis ma väga valjuhäälselt protsetisin. (N5)

Vähem kirjeldati seda, kuidas kooselava vanema uus elukaaslane mõjus stressis ja närvis vanemale hästi ning vanemast tingitud varasem pingeline õhkkond kodus paranes.

Teatud **muutused**, mis **lapse sees** lahutusjärgselt toimusid, mõjutasid tema heaolu. Muutustest silmapaistvamad olid endassetõmbumine, iseseisvamaks saamine, ühe vanema eelistamine teisele ning pinged lapse sees.

Endassetõmbumine oli muutus, mida uuritavad lahutusjärgselt kogesid. Kuigi enamik intervjueeritavaid arvas, et nende elus oli vähemalt üks isik, kellega nad oleksid saanud lahutusaegsetest muredest rääkida, kirjeldasid nad soovimatust lahutusest rääkida. Kirjeldati endasse kapseldumist ja inimestest distantseerumist, lahutuse teema vältimist ja varjamist. Kirjeldati ka probleemidest eemaldumist õppimise ja raamatute lugemise kaudu või ühiskonnast distantseerumist kodus istumise kaudu. Endassetõmbumine mõjutas oluliselt

lapse sotsiaalsed heaolu.

Selle lahutusega siis ma tundsin, et mul tuli nagu suur ebakindlus sisse, et ma lasin enne ka inimesi hästi raskelt ligi endale. /---/ Ma olin täiesti endasse kapseldanud./---/... siis kui oli lahutuse periood, siis ma ei käinud väljas üldse ja noh ...põhimõtteliselt olingi ainult kodus. (N6)

Oligi just vastupidi, et matsin ennast rohkem sellesse koolitöösse ja asjadesse ja lugesin palju raamatuid ja nii, et eemal olla, siis eraldada ennast nendest probleemidest. (N1)

Lahutus tingis selle, et laps pidi rutem saavutama iseseisvuse, sest kooselav vanem oli tihti kodust ära, mistõttu lapsed olid rohkem omaette ja otsustasid ise, mida teevad. Lisaks kirjeldati söögitegemise ja koduste majapidamistööde ning nooremate õdede-vendade eest suurema vastutuse võtmist.

...sellesmõttes pidi nagu iseseisvamaks saama nagu kiirelt, et aru saama, et kui sul on šampoon otsas, siis sa lähed poodi, ostad seda, mitte sa ei arva, et see tekib...(N4)

...kuna mulle ei meeldind süüa teha, siis me jagasime õega ära niimoodi, et õde tegi süüa ja siis mina pesin nõusid. (N6)

Lahutusaegse segase koduse olukorraga seoses tekkis uuritavate kirjelduste kohaselt neis lapsena ühe vanema suhtes negatiivne reaktsioon, st hakati eelistama üht vanemat teisele ja tuli valida pooli. Intervjueeritavad tõdesid, et hakkasid üht vanemat lahutuses rohkem süüdistama, tekkis trots ja pahameel. Sellist lapse reaktsiooni tingis uuritavate hinnangul üldiselt infopuudus ja segadus, millest lähtuvalt tekkisid valearusaamad lahutuse ja vanemate käitumisviiside põhjuste kohta.

...alguses me süüdistasime ema selles, et isa ära kolis, onju, siis kuidagi ema muutuski rohkem selleks...enam ei olnud nagu nii emme või nagu see, keda sa hoida ja kallistad ja musutad ja nii, , vaid ta oli rohkem nagu mingi käsuandja või selline. (N1)

...ma tundsin, et kuidagi ma hoian alati selle poole, kellele minu silmis tehakse ülekohut, et siis noh ilmselt ma hoidsin rohkem nagu isa poole, et kui ma nägin nagu süüdlasena rohkem ema...(N6)

Kategooria *sisemine pinge* võtab kokku emotsioonid ja tunded, mida laps lahutusega seoses tundis. Pingeid lapse sees tekitasid nii mure, segadus, hirm, teadmatus, kurbus, häbi, raskustunne, mure, üksildus, trots, pahameel, stress, mis olid tingitud väga erinevatest põhjustest lahutuse eel, selle ajal ja lahutuse järel.

Minu loomulikust keskkonnast nagu oleks keegi mu välja kiskunud, onju, minu loomulikust nagu või sellest elust, millega ma väga harjund olen, eks, et see oli, ma olin muidugi kurb, aga see oli ilmselt- see oli kõik see ehmatatus. (N4)

...tugevalt puudutas minu enesekindlust ja seda, et kas ma olen üldse väärtuslik ja kõike seda ka, et kui isa nagu ära läks ja kui ta ei olnud mulle nagu isana olemas, et siis ma olin ka väga kade nende inimeste peale, kellel olid nagu väga head isad ja ma mäletan, et mingi hetk nagu see oli väga suur häbi minu jaoks, et minu isa on selline nagu ta on ja ma isegi nagu tahtsin, et ta oleks surnud. (N5)

3.2. Objektiivsete asjaolude subjektiivne hinnang

Antud peakategooria all moodustus üldkategoriana õppeedukus, perekonna majanduslik toimetulek ja tervisenäitajad.

Õppeedukuse teemat kirjeldasid uuritavad vähe. Põhiliselt mainiti õppeedukuse säilimist ja vähesel määral õppeedukuse halvenemist.

Enamik uuritavaid arvasid, et lahutus ei avaldanud mõju nende õpitulemustele, õpimotivatsioonile ning üldiselt koolis käimisele. Koolis käidi pigem korralikult ja kohusetundlikult ning õpiti sama hästi kui varem. Õppimise juures kirjeldati kooselava vanema poolset ranget distsipliini õppimise suhtes, lapse üldisest kohusetunnet ja võimet kodus ja koolis toimuv eraldada. Õpiti hästi ka lapsevanematelt tähelepanu saamiseks või probleemide eest põgenemiseks.

Oligi just vastupidi, et matsin ennast rohkem sellesse koolitöösse ja asjadesse ja lugesin palju raamatuid ja nii, et eemal olla.. siis eraldada ennast nendest probleemidest. (N1)

Käisin täpselt samamoodi koolis, õppisin täpselt sama hästi.../---/...vaata, nagu ma mingil määral nii eraldasin võib-olla need kaks asja.../---/...mis võib-olla toimus kodus, oligi kodus ja see, mis oli koolis, oli koolis, aga ma arvan, et mu kohusetunne mängis ka seal ikkagi rolli... (N4)

...et nagu tähelepanu saada, ma arvan, et ma kindlasti nagu üritasin olla võimalikult tubli. (N5)

Vähesel määral kirjeldati vanemate pideva tülitsemisega kaasnenud keskendumisraskusi, mis mõjusid negatiivselt õpitulemustele koolis: õpitud oli raske haarata ning kooliskäimine oli vastumeelne. Õppeedukuse langusega kaasnesid psühholoogilise ja emotsionaalse heaolu muutused, nt enesekindluse ja enesehinnangu langus ning vähenes enda väärtustamine.

Kõige häirivam ilmselt selle protsessi juures oligi see, et ma tahtsin keskenduda tegelt õppimisele ja siis, aga kui oli pidevalt, noh, ma kuulsin neid tülisid, siis see viis paratamatult mõtted mujal. Muidugi siis kui ma olin koolis, siis ka häiris.../---/...ma ikka nagu kuidagi

ketrasin seda peas. /---/ Mu õppeedukus langes küll ja seoses selle õppeedukuse langusega, siis ka mul kindlasti enesekindlus ja enesehinnang muutus, et ma ei suhtunud endasse enam nii hästi. (N6)

Perekonna majandusliku toimetuleku üldkategoriat alla moodustab alakategoriana perekonna majandusliku toimetuleku säilimine ja perekonna majandusliku toimetuleku muutumine.

Enamikes peredes säilis lahutusjärgselt perekonna majanduslik toimetulek. Enamik uuritavatest ei kogenud lapsepõlves seda, et majanduslikult oleks nende toimetulekus midagi lahutuse või ühe vanema väljakolimise seoses muutunud, sest majandusliku seisuga säilimisele aitas kaasa vanavanemate poolse rahalise toetuse suurenemine, suurte laste perede toetuse saamine, lahkunud vanema võlgade maksmise kohustusest vabanemine, lahkunud vanema poolse toetuste säilimine, lahkunud vanema lahutuseelse toetuse vähesus.

Vanaisa ja vanaema hakkasid rohkem toetama ja need teine vanamavanaisa ka, et sellesmõttes, kui nad nagu lahutasid, pärast lahutust hakkasid niimoodi rohkem toetama rahaliselt. /---/ Suurte laste perede toetused vist tulid. (N2)

Ma ei mäleta väga et oleks süüa oli ikka riided olid seljas./---/Isa toetas meid ikka, sellesmõttes ei olnud vahet. (N3)

Vähesel määral tajuti perekonna majandusliku toimetuleku muutumist lahutusega seoses. Perekonna majandusliku toimetuleku paranemine või halvemine oli analüüsitud andmete põhjal pigem erandlik.

Erinevalt teistest tajus üks uuritav ühe suurima lahutusjärgse muutusena just perekonna majandusliku toimetuleku halvenemist, kuigi kodust lahkunud isa maksis alimente, oli emal rahapuudus, mis tõi kaasa selle, et perel ei olnud süüa, ei saanud osta uusi riideid, mänguasju ning kommi ja uuritava sõnul pidid nad paar aastat hiljem teise linna korterisse kolima. See olukord tekitas lapses rahulolematust ning vaeleusaama, et ema ajab kiusu ja ei taha lastele häid asju osta.

Kahe rahakoti peal oli meil kindlasti parem elu. /---/Ema ei saanud meile mingeid mänguasju, riideid osta ja süüa ka eriti ei olnud./---/...mänguasjumuuseumides või mingitel sellistel üritustel, siis neid jäi ka vähemaks /---/... rahulolematust või tahaks, aga ei saanud, et miks ei saa, et ei saanud aru, et miks ema ei või osta, et kas ta kiusab meid. (N1)

Perekonna majanduslik toimetulek lahutusjärgselt läks paremaks, kui lahkunud vanem teenis peres ainsana raha, kuid jõi selle maha. Lahutuse järgselt oli sunnitud kooselav vanem tööle minema ning elujärg paranes. Majandusliku toimetuleku paranemisele aitas kaasa ka vanema taasabiellumine, mistõttu perre rahatoojate arv suurenes.

Kui mu ema läks tööle onju ja ta abiellus Veikoga (nimi muudetud), et siis me nagu noh.. majanduslikult saime palju paremini läbi, et nagu oli rohkem raha. (N5)

Uuritavad kirjeldasid **tervisenäitajate** kontekstis tervise säilimist ja päevarežiimi.

Enamik uuritavaid ei arvanud, et lapseeas oleks lahutus nende tervisenäitajatele kuidagi halvasti mõjunud. Ei täheldatud muutusi tervise valdkonnas, tõdeti tervise säilimist.

Mitte midagi polnud häda, absoluutselt, ma olen kogu aeg olnud suhteliselt siukse nõrga immuunsusega. (N4)

Tervise halvenemist lapseeas ei kirjeldatud. Ühel juhul tuli välja, et intervjuueeritava diagnoositi psühhiaatri poolt aastaid pärast lahutust (täiskasvanueas) ärevus- ja paanikahäired, mis arsti arvates said alguse juba lahutusest, kuigi lapseeas ta ise tervise muutumist ei tajunud.

Psühhiaater siis, eksju, et suure tõenäosusega need said mul ikkagi alguse juba lahutusest, vaata, et ma hoidsin neid emotsioone juba tollest ajast nii sees... (N4)

Keskendumisraskused, mida kirjeldati, viisid päevarežiimis päeva- ja öörütmi paigast ning tekitas väsimust.

Kuna mul olid keskendumisraskused, siis mul kadus kuidagi see päevarütm ära või noh, et see õppimisprotsess venis kuidagi lõputuks. /---/...see tähendas, et ma olin hästi kaua üleval ja siis ma olin järgmisel päeval hästi väsinud. (N6)

4. Arutelu

Bakalaureusetöö eesmärk oli lahutuse läbielanute retrospektiivsete hinnangute põhjal välja selgitada, millisel viisil lahutus lapse heaolu mõjutab.

Uurimisküsimuse *milline on vastanute subjektiivne kogemus oma lahutusjärgse heaolu kohta?* vastuseid analüüsid eristusid selgelt kaks peakategooriat *subjektiivsete asjaolude subjektiivne hinnang* ja *objektiivsete asjaolude subjektiivne hinnang*. Kogu uurimistöös keskenduti uuritava subjektiivsele heaolule, s.o tema hinnangutele, kogemustele ja mälestustele seoses vanemate lahutusega. Andmete analüüsi käigus eristus selgelt see, et need asjaolud, mida võiks Oopkauba (2013) järgi liigitada objektiivseteks kriteeriumideks (siin töös: õppeedukus, perekonna majanduslik toimetulek, tervisenäitajad) ehk mida saaks objektiivsemalt mõõta, mõjutasid uuritavate hinnangul nende heaolu vähem kui need kriteeriumid, mida objektiivsete näitajatega mõõta ei saa. Kõige suuremal määral kogesid uuritavad seda, et lahutusega kaasnesid muutused nende sotsiaalses ning psühholoogilises ja emotsionaalses sfääris ehk lahutus mõjutas eelkõige nende sotsiaalset ning psühholoogilist ja emotsionaalset heaolu, mis kokku võetuna kuulusid peakategooriasse *subjektiivsete asjaolude*

subjektiivne hinnang. Teine peakategooria *objektiivsete asjaolude subjektiivne hinnang* hõlmas asjaolusid, mis olid seotud lapse lahutusjärgse majandusliku, haridusliku ja kognitiivse ning füüsilise heaoluga. Andmeid analüüsid selgus, et viimati nimetatud heaolu dimensioonides oli vähe asjaolusid, mis uuritavate hinnangul lahutusjärgselt muutusid ning neile mõju avaldasid.

Lahutuse läbielanud naiste tagasivaatelistel kirjeldustel ja lahutuskogemustel analüüsimisel selgus, et olulisel määral mõjutas lahutus nende suhteid lähisugulastega-eelkõige lapsevanemate ning vanavanematega. Kuigi intervjuudest tuli välja ka lahutusaegseid muutusi laiemas sotsiaalvõrgustikus, oli uuritavate arvates see, mis neid lapsepõlves väga lähedalt ja olulisel määral mõjutas seotud lähisuhetes ning kodus toimuvaga. Seega on õigustatud Ben-Arie'i (s.a.) seisukoht, et kuigi last ümbritsevad paljud süsteemid, mis tema elule mõju avaldavad, saab laps kõige olulisemal määral mõjutusi oma perekonnast, mis Bronfenbrenneri (1979) järgi kuulub mikrosüsteemi. Kui mikrosüsteem kujutab endast lapse ja keskkonna seoseid pigem kitsalt, kus pereliikmed, kodu ja lapsele väga lähedane sotsiaalvõrgustik mõjutab lapse arengut (Bronfenbrenner, 1979), siis probleemid, mis lapse jaoks kõige olulisema süsteemi sees aset leiavad, avaldavad talle uurimistulemuste põhjal ka kõige negatiivsemat mõju. Nii on põhjendatud ja arusaadav see, miks kogesid uuritavad lahutuse järgselt ambivalentseid tundeid vanemate vastu.

Töö andmeid analüüsid tuli välja, et mitmed uuritavad kogesid negatiivseid tundmusi kooselava vanema suhtes. Pahameelt ja trotsi tekitas lapses eriti see, kui temale lähedased inimesed üksteist halvustasid. See mitte ainult ei teinud lapsele haiget, mõjudes halvasti tema psühholoogilisele ja emotsionaalsele heaolule, vaid tekitas kodus jätkuvaid pingeid. Lapse taoline trotsiv reaktsioon vanema suhtes võis olla tingitud survest valida lahutuse tõttu pooli. Sarnast seisukohta kinnitavad Wallersteini ja Blakeslee (1989) uuringutulemused, kus selgus, et lapsed kogesid lahutusjärgset meeleheidet kui neile tundus, et nad peavad lahutuse tõttu pooli valima ning ühe vanema reetma. Seega on kooselava vanemaga suhte kaugenemise põhjused on väga mitmetahulised- need sõltuvad perekonniti erinevatest asjaoludest, kuid oluline roll selle juures on kooselava vanema käitumine ning võime oma emotsioonidega toime tulla.

Suhte järk-järguline kaugenemine lahus elava vanemaga oli tendents, mis käesolevas uurimistöös välja tuli, kuid see ei olnud reeglilik, sest esines ka suhte püsivust, vahemaast sõltumata. Ilmselt sõltub lapse ja vanema vaheline lahutusjärgne suhe ning suhtlemise sagedus nende lahutuseelse suhte kvaliteedist ning mõlemapoolsest motiveeritusest suhtlust jätkata. Suhete kaugenemine sõltus analüüsitud andmete põhjal mitte ainult vanemast, vaid ka

lapse enda valikust vanemaga mitte suhelda. Sarnast seisukohta on väitnud ka Hansson (2007), öeldes, et lapse harv või puudulik kohtumine kodust lahkunud vanemaga võib tuleneda lapse enda soovimatusest lahkunud vanemaga suhelda. Selle soovimatuse ja vähese suhtluse põhjused võivad muu hulgas olla tingitud vanema elustiilist, mis lapsele ei meeldi, aga näiteks ka sellest, et enam ei ole vanemaga millestki rääkida ning regulaarseks kohtumiseks ei leita põhjust. Analüüsitud andmete põhjal tekitab lahus elava vanemaga suhte jahenemine lapses kurbust, kuid pikas perspektiivis mõjus lapse jaoks raskemini see, kui lahus elava vanemaga suhtlus teatud perioodiks täielikult lõppes. Selgus, et head ja lähedast suhet selle lapsevanemaga hiljem ei tekkinud ka siis, kui mõne aja möödudes suhtlemine mingil määral taastus.

Kuigi lapse ja vanema vahelise suhte lahutusjärgne muutumine ei ole alati tingitud vanemast, peaksid vanemad siiski vastutama selle eest, et nad teadlikult soodustaksid lapse lahutusjärgset suhte säilimist mõlema vanemaga ja ei takistaks seda. Uuritavate kogemustele tuginedes saab väita, et kindlasti ei toeta lapse heaolu ning ei aita lapse lahutusega kohanemisele kaasa vanemate poolt kehtestatud piirangud, mis käesolevas uurimuses osalejate jaoks olid infopuudus ning keelud. Uuritavad kogesid, et neile ei selgitatud piisavalt näiteks lahutuse põhjuseid ja edasist elukorraldust ning see tekitab neis palju segadust, teadmatust ning muret. Stahl (2008) kinnitab, et teadmatus tuleviku suhtes tekitab lastes stressi ning uued lahutusjärgsed elumuutused tunduvad esialgu keerulised ning nõuavad kohanemist. Seega vajaksid lapsed rohkem selgitusi ja informatsiooni lahutusega kaasnevate elumuutuste kohta - seda seisukohta kinnitavad ka mitmed autorid (Hall, 2007, Fisher & Albert, 2010). Ilmselt just infovaeguse tõttu täitis laps puuduolevad lüngad iseenda fantaasiaga ning sellest tekkisid valed arusaamad, mis omakorda mõjutasid tema suhteid lähedastega.

Vanavanemate kui lapse mikrosüsteemi kuuluvate inimestega suhte muutumine avaldas lapsele ja vanavanematele mõju eelkõige siis, kui nendevaheline suhe oli enne lahutust olulise tähtsusega olnud. Vanavanematega seoses kogesid uuritavad väga negatiivse lahutusjärgse muutusena seda, kui isapoolne vanaema hakkas neid ema suhtes üles ässitama, süüdistama, tahtes nii kaitsta oma poega. See omakorda tekitab lapses vajaduse vanaemast distantseeruda ja mõjus suhteid kaugendavana. Vanaema taolise reaktsiooni põhjusteks oli ilmselt sarnaselt lapse reaktsioonidele infopuudus ning segadus, mida lahutusega kaasnenud elumuutused ka nende jaoks kaasa tõid. Seega on lahutuse mõjudest osasaajate hulk tegelikkuses laiem, kui see esialgu tunduda võib. Lapse olukorda ei teinud lihtsamaks vanemate mõtlematu käitumine teatud egoistlike keeldude kehtestamise näol, sest käesoleva

töö andmetel kehtestatud keelud ei olnud lapsele mõistetavalt põhjendatud ning tõid lapse jaoks kaasa uusi negatiivseid muutusi ja tundeid. Narusk (1988) kinnitab, et laps kohaneb lahutusest tingitud muutustega seda paremini, mida vähem neid muutusi on ning mida rohkem lapsevanemad teda nende muutustega kohanemisel aitavad.

Kuigi lapsevanemad peaksid aitama lapsel lahutusega kohaneda, on nende lahutusjärgne käitumisviis see, mis ei pruugi lapse kohanemisele head mõju avaldada. Welkeri ja Moore'i (2007) sõnul mõjutab lapse heaolu ja uue olukorraga kohanemist lapse eest hoolitseva vanema emotsionaalne seisund. Käesolevas uurimistöös selgus, et lapsevanema emotsionaalne ja psühholoogiline labiilsus oli üks põhjustest, miks nende hinnangul lahutusjärgne kodune õhkkond ei paranenud. Kuigi uuritavate hinnangul muutus õhkkond kodus vanemate tülitsemise lõppemise tõttu rahulikumaks, ei väitnud keegi, et ta oleks lahutusjärgselt ise õnnelikumaks ja rahulikumaks muutunud, mis Lippu (2012) uurimistöös välja tuli. Pigem nimetati muid põhjuseid, miks kodune õhkkond ikkagi pingeline säilis. Taoline pingestatus oli ilmselt tingitud suuresti lapse emotsioonidest ja tunnetest, mida ta enda sees lahutuse ajal ja pärast lahutust tundis ja mida läbi elas. Lisaks võis olla pingeallikaks vanema uue partneri tekkimine, kui ta piiras lapse kodust vabadust või ei osutunud selliseks vanema mudeliks, keda laps oma ellu oleks soovinud. Ilmselt sõltus uue partneri mõju kodusele õhkkonnale ka sellest, kas ta mõjus kooselavale vanemale pigem hästi või halvasti. Ilmselt mõjus vanema uue partneri tekkimine lapse heaolule seda halvemini, mida rohkem laps oli kooselava vanema külge klammerdunud ning mida enam tal oli tekkinud kooselava vanema suhtes omanditunne. Seega võib käesoleva töö raames kogutud andmete põhjal nõustuda Levingeri ja Molesi (1979) arvamusega, et lapse psühholoogiline heaolu võib paraneda eeskostva vanema abiellumisega, kuid pigem tekitab see keerulisi peresiseseid olukordi (Levinger & Moles, 1979).

Kuigi paljud uuritavad väitsid, et nende kodune õhkkond lahutusprotsessi ajal oli pingeline ning tüliderohke, ei tähendanud see lapse jaoks koheselt lahutuse eeldamist, selle soovimist, sest oldi leppinud taolise koduse keskkonna kui normaalsusega. Taaskord tuleb välja perekonna tähtsus laste jaoks, sest Wallersteini ja Blakeslee (1898) järgi on puudustele vaatamata perekond lapse jaoks see süsteem, mis toetab ja kaitseb teda. Järelikult võib laps olla harjunud koduse pingelise õhkkonnaga, lapsevanemate halva läbisaamisega, mistõttu võib ühe vanema kodust väljakolimine lapse jaoks mõjuda hoopis suurema stressi- ja pingeallikana kui seda olid varasemad probleemid kodus. Käesolevas töös analüüsitud andmetest selgus, et lahutus mõjus uuritava jaoks seda kergemini, mida loomulikumaks ja ootuspärasemaks ta lahutuse ja ühe vanema väljakolimist pidas. Järsud ja ootamatud teated

ühe vanema väljakolimisest tõid üldjuhul kaasa traumaatilise reaktsiooni. Seega ei sõltu lapse valmisolek vanemate lahutuseks välistest faktoritest nagu seda on näiteks ühe vanema pidev kodust eemalviibimine. Pigem sõltub see sellest, kuivõrd laps on ise lahutuse võimalikkuse peale mõelnud või selle toimumist isegi soovib.

Lahutusest tingitud muutusi lapses oli väga palju ning üks väheseid muutusi, mida saaks lahutuse teemat analüüsides positiivseks nimetada, oli lapse iseseisvumine lahutusest tingitud muutuste ajal. Taolist iseseisvumist tingis uus kodune olukord- see, et kodus oli kahe vanema asemel üks vanem ning laps pidi kiiremini õppima selgeks majapidamistööd, tegema süüa, hoolitsema nooremate õdede-vendade eest jne. Ilmselt mõjutas eriti lapse iseseisvamaks saamist see, et üks vanem ei suutnud lapsele kahe vanema eest tähelepanu osutada ning laps pidigi nn kiiremini suureks saama. Negatiivsetest lapses toimunud muutustest üks silmapaistvamaid oli endassetõmbumine. Welker ja Moore (2007) leiavad, et lahutus kui stressirohke sündmus lapse elus võib avaldada muu hulgas lapse käitumises, milleks võib olla vältimine, endassetõmbumine ja agressiivsus. Ka Lippu (2012) uurimistulemustes selgus, et põhiliselt muutusid lapsed vanemate lahutuse tulemusel närvilisemaks, kinnisemaks ja häbelikumaks ning kogeti ükskõiksust ja häbi. Seega võisid uuritavad olla lahutusest stressis ning kaitsereaktsioonina tõmbuda endasse ja vältida probleemidest rääkimist, mis omakorda mõjutas lapse sotsiaalset sfääri, kaasaarvatud suhteid lapsevanematega. Endassetõmbumine oli ilmselt põhjus, miks lapses seda segadust, teadmatust, trotsi niivõrd palju esines- vanemad hoidsid teda infovaeguses ja ta ei tahtnud või ei osanud ka ise vajalikke selgitusi küsida.

Kuna lahutus on lapse jaoks muutusterohke aeg ning tekitab temas paljusid negatiivseid emotsioone, on lapsel oluline teada, kas tal on olemas toetajad, kellega tal oleks võimalik vajadusel rääkida ning kellelt nõu küsida. Kui Gardner ja Cutrona (2004) sõnul on just lapsevanemad kõige olulisemad lapse toetajad, siis käesolevas töös uuritud lahutuse läbielanud naiste tagasivaateliste kirjelduste ja lahutuskogemuste analüüsimisel selgus kaks olulist asjaolu: toetajateks nimetati õdesid ja sõbrannasid ning koolipoolset toetust enamikul juhtudel ei kogetud. Järelikult on lapse jaoks oluline säilitada kontakt õdede ja vendadega ja nendega läbielatust rääkida. Ilmselt on ka endassetõmbunud lapsel lihtsam kodus toimuvaid probleeme jagada sama olukorra läbi elanud õdede-vendadega, kui minna sellest rääkima kellelegi võõrale (näiteks nõustajale või psühholoogiline). Samas on kahetsusväärne, et kuigi kõik uurimuses osalenud käisid oma vanemate lahutuse ajal põhikoolis, arvas enamik neist seda, et ilmselt ei teadnud õpetajad nende kodus aset leidnud sündmustest midagi. Nad ei kogenud ei õpetajate ega psühholoogide, sotsiaalpedagoogide toetust tollel keerulisel ajal, kuigi ka koolijuhid Schafferi ja Schafferi (1987) sõnul peaksid õpetajad, karjäärinõustajad ja

koolijuhid lapsele sel raskel ajal toetust ja kindlustunnet pakkuma. Ilmselt on see seotud sellega, et õpetajad ei tajunud õpilaste käitumises või õppeedukuses olulist muutust, mis oleks neile lapse elus toimunud muutustest märku andnud. Seega ei saa käesoleva töö andmete järgi nõustuda Mõttusega (1988), kes väidab, et mittetäielikust perekonnast pärit lastel tekib lasteaia- ja klassikaaslastega suheldes mitmesuguseid probleeme. Kuigi Wallersteini ja Kelly (1980) sõnul saavad õpetajad laste käitumist ja käitumise muutumist klassis jälgida, ei pruugi jälgimisest palju kasu olla, kui lapse käitumises, õppeedukuses jm lahutuse järel muutust ei toimu. Ka käesolevas töös kogutud andmeid analüüsid selgus, et uuritavate hinnangul ei mõjutanud lahutus nende õppeedukust ning seega ei saanud ilmselt õpetajad näiteks hinnete kui objektiivsete näitajate järgi aru, et lapse kodus on mingi suurem muutus toimunud. Ilmselt aitas laste õppeedukuse säilimisele kaasa kooselava vanema distsipliin ja kohusetunne. Lapse õppeedukuse säilimisele aitas kaasa ilmselt ka see, et lahutusjärgselt elasid lapsed stabiilselt ühes kohas, sest Hargreavesi (1991) sõnul võib kodutööde tegemist ning paberimajanduse organiseerimist raskendada ka mitme majapidamise vahel elamine. Töö autor arvab, et ilmselt teatud vanuses suudab laps paremini eraldada kodused probleemid ning koolis toimuva ning seetõttu ei pruugi taolist seost nende kahe valdkonna vahel välja tulla. Tulemused erineksid ilmselt ka siis, kui uuritavate seas oleks olnud mehi. Ainus põhjus, mis lapse õppeedukust antud andmestiku järgi halvendas, olid keskendumisraskused, mis ilmselt tulenesid lapse murest koduse olukorra pärast ning pidevatest lahutusega seotud mõtetest, mis ka Schaffer ja Schafferi (1987) järgi esineda võivad. Keskendumisraskused võivad omakorda tekitada uusi probleeme- kohusetundliku lapse puhul näiteks seda, et õppimine venib pikemaks ning päevarežiim läheb sassi. Seda ilmses ka käesoleva uuritavate hulgas.

Kui rääkida töö andmestikus ilmnenud objektiivsete asjaolude subjektiivsest hinnangust, siis sinna alla liigitunud õppeedukusele lisandusid veel perekonna majanduslik toimetulek ja tervisenäitajad. Kõikides nendes nn objektiivsetes asjaoludes leidis andmestiku põhjal sarnane tendents- uuritava subjektiivse hinnangu põhjal nende objektiivsete asjaolude osas lahutusjärgselt olulisi muutusi ei tajutud. Enamiku hinnangul ei mõjutanud lahutus ei nende õppeedukust, majanduslikku toimetulekut ega ka tervisenäitajaid. Majandusliku toimetuleku muutust kogeti pigem erandina. Võimalik, et vanemad suutsid majanduslikku kitsikust ka hästi varjata. Kui lapsele ei öeldud objektiivseid numbreid näiteks perekonna sissetuleku muutuse kohta, võis tema subjektiivne kogemus toimuvast erineda tegelikust perekonna majandusliku seisuga muutusest. Küll aga lähtudes käesoleva uurimuse andmetest ei saa nõustuda Amato ja Keithi (1991) ning Gähleri (1998) oletusega, et faktor, mis lahutatud laste heaolu vähendab, on pigem majanduslik viletsus kui perekonnatüübi muutus või lahutus

ise. Võimalik, et lapseas ei kogetud pere-elust kaugemaid sündmusi (nt tervisenäitajate muutumine, majanduslik toimetulek, õppeedukus) kui lahutusest tulenevaid ning seega ei fikseeritud probleeme ega muutusi, mistõttu neid ka tagantjärele lahutusega ei seostata.

Uurimistöö tulemusi analüüsides, tuleb nõustuda Rootalu (2008) väitega, et see, kuidas inimene lahutusega toime tuleb ja lahutusele reageerib, võib indiviiditi suuresti erineda. Bronfenbrenneri (1986) kronosüsteem sobib hästi iseloomustama lahutuse kontekstis seda, mis puudutab inimese ja teda ümbritseva keskkonna muutumist ajas, mille juures on olulised erinevad protsessid ja indiviidi roll. Seega tõdeb käesoleva töö autor, et keeruline on nii mitmetahulist ja laia teemat kui lahutus, teatud kvalitatiivse meetodiga analüüsida ning uurimistulemusi tähenduslikult kategoriseerida nii, et neist olulisi, sügavaid, kuid ka uudseid järeldusi teha annaks. Tuleb teadvustada, et iga perekond ja lugu ning samuti isikud, kes perekonda kuuluvad või lugu jutustavad, on niivõrd erinevad. Samuti on keeruline uurijal, aga ka uuritavatel aru saada, kust lahutus algab ja kus ta lõpeb ning kuivõrd lahutuse ametlikuks tegemine üldse seejuures mingit tähtsust omab. Käesoleva töö tulemuste interpreteerimisel tuleb arvestada sellega, et uuritavate retrospektiivne vaade minevikus toimunud sündmustele paratamatult deformeerib tegelikkust, sest mälu on valiv. Seda täheldas ka töö autor, kui sai aru, et intervjueeritavad mäletavad mõnda lahutusaegset sündmust väga täpselt, samal ajal kui teatud perioodide kohta ei mäleta midagi. Võimalik, et mäletataksegi kõige olulisemaid asju, aga seda ei ole võimalik uurijal kindlaks teha. Töö autor julgeb arvata, et ka lahutusest möödunud aastate arv ning uuritavate enda avatus mõjutasid nii seda, kuivõrd nad olid enda jaoks lahutusega seonduva selgeks mõelnud ja kuivõrd nad tahtsid oma kogemust intervjuu situatsioonis avaldada. Lisaks mõjutas intervjueeritavate isiksusetüüp, esitatud küsimuste arusaadavus, uuritava mõju ning mitmed teised faktorid seda, millised käesoleva töö tulemused on.

4.1. Töö praktiline väärtus ja kitsaskohad

Töö praktiline väärtus on suunata õpetajaks õppivaid üliõpilasi olema tähelepanelikum ja teadlikum nende kooliõpilaste mikrosüsteemi ehk esmalt lähisuhteid puudutavas valdkonnas toimuva kohta. Kodus aset leidvad probleemid ja lapse elus toimuvad suured elumuutused ei pruugi esmajärjekorras välja paista lapse õpitulemustest, tervisenäitajatest ja majanduslikust toimetulekust, sest need mõjutavad esmalt tema psühholoogilist ja emotsionaalset ning sotsiaalset heaolu. Samavõrra võiks kooli psühholoog ja sotsiaalpedagoog rohkem tunda lapse taustandmeid, et vajadusel pakkuda lapsele tuge, mida ta ilmselt ise küsida ei oska.

Töö kitsaskohaks peab uurija enda kogemematust uurimistöö läbiviimisel, kuid töö autori arusaam kvalitatiivsest uurimismeetodist ning intervjuude läbiviimise tehnikast arenes uurimistöö tegemise käigus. Uurija peab töö kitsaskohaks ka piiratud valimit, mis aga bakalaureusetöö töö suurust ning iga intervjuu andmete töötlemise ajakulu arvestades võiks olla käesolevas töös põhjendatud. Töö autor on teadlik sellest, et valimi väiksust arvestades ei saa uurimistöö tulemusi üldistada, kuid käesoleva töö teemat võiks kindlasti magistritöö raames edasi uurida ning seejuures juba suurendada valimit. Muu hulgas võiks valimisse kuuluda ka meessoost isikuid, sest nende lahutuskogemus ei pruugi ühtida naisterahvaste kogemusega. Töö kitsaskohaks on ka uurija subjektiivsus andmete analüüsimisel, mida mõjutavad töö autori hoiakud, oskused, varasemad teadmised ning ilmselt mitmed isikuomadused. Töö subjektiivsuse vähendamiseks kaasas uurija juhendaja näol eksperdi, kes oskas andmete analüüsimist ja tulemusi hinnata objektiivsemalt. Töö kitsaskohaks võiks pidada ka liiga laia temavalikut, mis raskendas töö teoreetilise ning empiirilise osa kirjutamist ning terviku loomist. Töö autor lootis, et kui alustada teema uurimist laiahaardeliselt, siis saavad järgmised uurijad teemat kitsendades lahutuse veelgi sügavamate tahkudeni jõuda.

Kokkuvõte

Lahutuse mõju lapse heaolule läbielanute retrospektiivsete hinnangute põhjal

Bakalaureusetöö eesmärk oli lahutuse läbielanute retrospektiivsete hinnangute põhjal välja selgitada, millisel viisil lahutus lapse heaolu mõjutab. Kuna tendents statistiliselt rohkem kui pooled abielud lahutada on Eestis kestnud alates aastast 1991 ning eestlaste pigem salliv suhtumine lahutusse võib olla seotud lahutuse kohta käiva kirjanduse vähesusega, on oluline uurida seda, millisel viisil lahutus lapse heaolu mõjutab.

Uurimuses osales kuus naist, kes käisid vanemate lahutuse hetkel põhikoolis ning kes valiti eesmärgipäraselt. Andmeid koguti poolstruktureeritud intervjuuga, küsides naistelt . lahutusprotsessi ning lahutusega kaasnenud muutuste ning muutustest tingitud tunnete kohta. Uurimuse andmeid analüüsiti kvalitatiivse sisuanalüüsi teel.

Tulemustes selgus, et kõige enam tuuakse tagasivaateliselt lapsepõlvele mõeldes välja asjaolusid, mis mõjutavad lapse sotsiaalset ning emotsionaalset ning psühholoogilist heaolu. Nendeks asjaoludeks on muutused sotsiaalses sfääris, mis hõlmavad lahutusjärgseid suhteid lapsevanemate ja vanavanematega. Lahus elava vanema suhtes toodi välja suhte järk-järgulist kaugenemist ja suhtlemise lõppemist mitmeteks aastateks, aga ka lahutusele eelnenud läheduse säilimist. Kooselava vanema vastu kogeti peamiselt negatiivseid tundmusi või klammerdumist. Uuritavad nimetasid nende lahutusjärgseteks toetajateks õdesid ja sõbrannasid, kuid enamasti ei arvatud toetust saavat koolist, sh õpetajatelt. Suhtes vanavanematega tajuti muutusi eriti isapoolses vanaemas, kelle süüdistuste ning segase käitumise tõttu lapselapsega lähedus vähenes. Keelud ja infovaegus olid olulised põhjused, mis muu hulgas lapse lahutusega kohanemist ei kergendanud. Lahutusaegsetest sündmustest mõjutas lapse heaolu oluliselt see, kui võrd loomuliku või ootamatuna ühe vanema kodust väljakolimine tema jaoks tundus. Uuritavad arvasid, et vaatamata vanematevaheliste tülide lõppemisele pärast lahutust, jäi kodune õhkkond siiski pingeliseks. Selle raames kirjeldati vanemate lahutusjärgset psühholoogilist ja emotsionaalset labiilsust ja vanemate üksteise halvustamisest, kuid kodust õhustikku mõjutas ka vanema uus partner. Lahutuse mõjudena kogesid uuritavad mitmesuguseid sisemisi muutusi endas, milleks olid endassetõmbumine, iseseisvumine, ühe vanema eelistamine teisele ning paljudest lahutusaegsetest muutustest tekitatud sisemised pinged. Positiivseid tundeid ja emotsioone lahutuse osas oluliselt välja ei toodud.

Kogutud andmete põhjal selgus, et enamike uuritavate subjektiivsel hinnangul

objektiivselt mõõdetavad asjaolud nagu tervisenäitajad, perekonna majanduslik toimetulek ning õppeedukus lahutusest mõjutada ei saanud.

Seega avaldab lahutus ennekõike mõju lapse psühholoogilisele ja emotsionaalsele ning sotsiaalsele heaolule, kuid kognitiivsele ja hariduslikule, majanduslikule ja füüsilisele heaolule vaid vähesel määral.

Märksõnad: lahutus, laps, retrospektiivne hinnang, lapse heaolu

Summary

Impact of a divorce on a child's well-being based on the retrospective evaluations of divorce survivors

The aim of this Bachelor's thesis was to determine the manner in which a divorce affects the well-being of a child as based on the retrospective evaluations of divorce survivors. As the tendency to divorce statistically more than half of the marriages in Estonia has been going since 1991 and Estonians rather tolerant attitude towards divorce may be related to the shortage of divorce related literature, it is important to examine the way in which a divorce affects the well-being of a child.

Six women, who were chosen purposefully, participated in the study. During the time of their parents divorce, they were in primary school. Data was collected with a semi-structured interview by asking women about the process of the divorce, the changes that accompanied the divorce and the emotions brought about by the changes. Qualitative content analysis was used to analyze the data.

The results showed that thinking retrospectively about childhood the matters mostly brought out, were those that affect child's social, emotional and psychological well-being. These circumstances cover changes in the social sphere, which include relationships with parents and grandparents after the divorce. In the relationship with the parent living separately, gradual distancing was brought out, also end of all communication for years, but also the survival of the closeness before the divorce. Toward the parent living with the child, mostly negative emotions or clinging was felt. The examinees mentioned their sisters and girl friends as their supporters after the divorce, but most didn't feel any support from the school, including teachers. In the relationships with grandparents, most changes were felt in relationship with paternal grandmother, whose accusations and confusing behavior caused the closeness between child and grandmother to decrease. Prohibitions and lack of information were important reasons that did not ease child's adapting with divorce. Child's well-being during the divorce was significantly affected by the way the moving out of one parent happened and how natural or unexpected it seemed to the child. The examinees thought that although the conflicts between parents ended after divorce, the atmosphere at home remained tense. That included the psychological and emotional lability of the parents after the divorce and mutual criticizing of the other parent, but the atmosphere at home was also influenced by parents new partner. As an impact of the divorce the examinees experienced changes in

themselves such as social withdrawal, independence, preferring one parent over another and a lot of tension. Positive emotions about the divorce were not significantly pointed out.

The collected data showed that the subjective opinion of majority of subjects was that the objectively measurable factors such as health, the economic coping of the family and the educational success, were not affected by the divorce.

Therefore, the divorce impacts first and foremost the child's psychological, emotional, and social well-being, but the impact on the cognitive and educational, economic and physical well-being is small.

Keywords: divorce, child, retrospective evaluation, child's well-being

Tänuõnad

Täna uurimuses osalenud intervjueritavaid uurimuses osalemise ja vastutulelikkuse eest, samuti täna inglisekeelse materjali toimetajat ning keelilise korrektuuri tegijat Helena Veiket. Lõpetuseks soovib uurimistöö autor tänada enda pereliikmeid ja sõpru, kes talle bakalaureusetöö tegemise ajal toeks olid.

Autorsuse kinnitus

Kinnitan, et olen koostanud ise käesoleva lõputöö ning toonud korrektselt välja teiste autorite ja toetajate panuse. Töö on koostatud lähtudes Tartu Ülikooli haridusteaduste instituudi lõputöö nõuetest ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.

20.05.2015

Kasutatud kirjandus

- Aasvee, K., Eha, M., Härm, T., Liiv, K., Oja, L., & Tael, M. (2012). Eesti kooliõpilaste tervisekäitumine. 2009/2010. õppeaasta Eesti HBSC uuringu raport. Tallinn: Tervise Arengu Instituut.
- Abielud ja lahutused, aasta. (2015). Eesti Statistikaamet. Külastatud aadressil <http://www.stat.ee/34272> (15.05.2015)
- Adolescent Substance Use: America's #1 Public Health Problem. (2011). National Center on Addiction and Substance Abuse at Columbia University. Külastatud aadressil <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED521379.pdf> (12.05.2014)
- Amato, P. R., (2011). Children of divorce in the 1990s: An update of the Amato and Keith (1991) meta-analysis. *Journal of Family Psychology*, 15(3), 355-370.
- Amato, P. R., & Keith, B. (1991). Parental divorce and the well-being of children: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 110(1), 26-46.
- Australian Unity (s.a.). What is wellbeing? Külastatud aadressil <http://www.australianunity.com.au/about-us/wellbeing/what-is-wellbeing>
- Ben-Arieh, A. (s.a.). *Developing Indicators for Child Well-Being in a Changing Context*. Külastatud aadressil: <http://swold.huji.ac.il/upload/benarieenglish.pdf> (3.04.2015)
- Bianchi, S. M., Subaiya, L., & Kahn, J. R. (1999). The gender gap in the economic well-being of nonresident fathers and custodial mothers. *Demography*, 36(2), 195-203.
- Bronfenbrenner, U. (1986). Ecology of the Family as a Context for Human Development: Research Perspectives. *Developmental Psychology* 22(6), 723-742
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Casas, F. (2011). Subjective Social Indicators and Child and Adolescent Well-Being. *Child Indicators Research* 4(4), 555–575.
- Dawson, D.A. (1991). Family structure and children's health and wellbeing: Data from the 1988 National Health Interview Survey on child health. *Journal of Marriage and the Family*, 53(3), 573-584
- Dodge, R., Daly, A., Huyton, J., & Sanders, L. (2012). The challenge of defining wellbeing. *International Journal of Wellbeing*, 2(3), 222-235
- Dunn, L., Morgan, C., O'Reilly, M., & Parry, S. (2004). *The Student Assessment Handbook*. London: Routledge Falmer

- Elatise määramine lapse vahetul ülalpidamisel.* (2014). Familex Õigusabi. Külastatud aadressil <http://www.familex.ee/uudised/elatise-maaramine-lapse-vahetul-ulalpidamisel/id/9> (13.05.2014)
- Elo, S., & Kyngäs, H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), 107–115.
- Erelt, T. (Toim), Kadakas, M., Kala-Arvisto, U., Kraav, I., Maanso, V., Puksand, H., Tamm, E., & Unt, I. (2014). *Hariduse ja kasvatusesõnaraamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus
- Fisher, B. & Alberti, R. (2010). *Kui suhe lõpeb. Kuidas lahutusest toibuda*. Tänapäev
- Flick, U. (2006). *An introduction to qualitative research* (4th ed). London: Sage.
- Gardner, K. A., & Cutrona, C. E. (2004). Social support communication in families. A. Vangelisti (Eds.), *Handbook of family communication* (pp. 495–512). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates
- Graneheim, U. H., & Lundman, B. (2004). Qualitative content analysis in nursing research: concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness. *Nurse Education Today*, 24, 105–112.
- Gähler, M. (1998). Self-reported Psychological Well-being among Adult Children of Divorce in Sweden. *Acta Sociologica*, 41(3), 209-225.
- Hall, P. (2007). *Help Your Children Cope with Your Divorce*. The Random House Group Ltd
- Hansson, J., & Oscarsson, C. 2006. *Õnnelikud lapsed*. Tallinn: Varrak
- Hansson, L. (2007). Lahutusjärgsed pered tänasel perekonnamaastikul. *Haridus*, 5-6, 37-41.
- Hargreaves, M. (1991). *Learning under stress: Children of single parents and the schools*. Metuchen, NJ: Women's Action Alliance and the Scarecrow Press
- Heinsar, J. (2013). *Laste heaolu*. Tallinn: Statistikaamet
- Hellsten, T. 2008. *Olla lapsevanem*. Tallinn: Pilgrim.
- Hirsijärvi, S., Remes, P., & Sajavaara, P. (2010). *Uuri ja kirjuta*. Tallinn: Medicina.
- Hämäläinen, J., Kääriäinen, A., Pölkki, P. (2012). Varieties of divorce -unique personal experiences in diverse society orders, welfare systems and family cultures. A. Kääriäinen, J. Hämäläinen, P. Pölkki (Eds.), *Challenges of divorce, interventions and children* (pp. 68-98). Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto
- Ilves, K. Laps hariduses ja noorsootöös. (2013). J. Heinsar (Koost), *Laste heaolu (lk 84-120)*. Tallinn: Statistikaamet.
- Jonsson, J. O., & Gähler, M. (1997). Family Dissolution, Family Reconstitution, and

- Children's Educational Careers: Recent Evidence for Sweden. *Demography*, 34, 277-293.
- Kelly, J. B., & Emery, R. E. (2003) Children's Adjustment Following Divorce: Risk and Resilience Perspectives. *Family relations*, 52, 532-362.
- Kanarik, E. (s.a.). *Stress ja sellega toimetulek*. Külastatud aadressil http://www.parkinson.ee/artiklid/ej_2004sept_stress.pdf
- Kraav, I., Rootalu, K., Läänesaar, S-L., Kasearu, K. (2012). Children in the context of and ending marriage. Aspects of legislation and practice (in Estonia). Kääriäinen, Hämäläinen, Pölkki (Eds.). (2012). Challenges of divorce, interventions and children (pp. 68-98). Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto
- Kutsar, D. (2008). Lapse heaolu vananevas Eestis. L.Ots (Toim), *Uued ajad – uued lapsed* (lk 96–111). Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus
- Köhler, L., Lindström, B., Barnard, K., & Itani, H. (1987). *Health implication of family breakdown*. Stockholm
- Laes, T-L., Krusell, S., Reinomägi, A., & Toros, K. (2013). Laps eri keskkondades. Heinsar, J. (Koost). *Laste heaolu* (13-41). Tallinn: Statistikaamet
- Laes, T-L. (2013). Materiaalsed elamistingimused. E. Saar, *Sotsiaaltrendid 6* (lk 17-35). Tallinn: Statistikaamet
- Laherand, M-L. (2008). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: Infotrükk.
- Lapse ja perekonna hindamise juhend*. (2009). Eesti Vabariigi Sotsiaalministeerium. Külastatud aadressil http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Sotsiaalvaldkond/lapsed/lastekaitse/kasulik/Lapse_ja_perekonna_hindamine_2009.pdf (9.05.2015)
- Levinger, G. K. (Eds.), & Moles, O. C. (Eds.). (1979). *Divorce and seperation: context, causes and consequences*. New York: Basic Books
- Lippu, L. (2012). *Vanemate lahutuse mõju lastele nende täiskasvanueas*. Publitseerimata lõputöö. Tartu Ülikool (Pärnu kolledž)
- Minkkinen, J. (2013). The Structural Model of Child Well-Being. *Child Indicators Research*, 6(3), 547-558.
- Mõttus, H. (1988). *Laps mittetäielikus perekonnas*. Tallinn: Eesti NSV Ühing "Teadus"
- Narusk, A. (1988). *Pered, kus kasvavad teismelised*. Tallinn: Valgus
- Nimmerfeldt, G. (2013). Sissejuhatus: elukvaliteedi mõtestamine ja mõõtmine. E. Saar (Toim), *Sotsiaaltrendid 6* (lk 6-16). Tallinn: Statistikaamet
- Noll, H.-H. (s.a.). *Social Indicators and Quality of Life Research: Background, Achievements*

- and Current Trends*. Külastatud aadressil
http://www.gesis.org/fileadmin/upload/institut/wiss_arbeitsbereiche/soz_indikatoren/Publikationen/isscnoll.pdf (19.05.2015)
- Oopkaup, A. (2013). Saatesõna. J. Heinsar (Koost). *Laste heaolu* (3). Tallinn: Statistikaamet
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods* (3rd ed.). Thousand Oaks [etc.]: Sage.
- Perekonnaseadus. Riigikogu seadus. 18.11.2009 // RT I 2009, 60, 395. Külastatud aadressil
<https://www.riigiteataja.ee/akt/13240237> (05.04.2015)
- Pertel, T., Abel-Ollo, K., Aasvee, K., Eha, M., Eigo, N., Varava, L., Vaask, S., Sisask, M., & Sossulina, N. (2013). Lapse tervis. Heinsar, J. (Koost), *Laste heaolu* (42-67). Tallinn: Statistikaamet
- Petty, N. J., Thomson, O. P., & Stew, G. (2012). Ready for a paradigm shift? Part 2: Introducing qualitative research methodologies and methods. *Manual Therapy*, 17(5), 378–384.
- Pollard, E. L., & Lee, P. D. (2003). Child well-being: a systematic review of the literature. *Social Indicators Research*, 61(1), 59-78.
- Pöder, K. (Toim). 2013. *Eesti statistika aastaraamat 2013*. Tallinn: Statistikaamet
- Rahva ja eluruumide loendus (2011). *REL 2011: Vabaabieliu populaarsus kasvab*. Pressiteade nr 14. Tallinn: Statistikaamet
- Raielo, R. (s.a.). *Psühhosomaatilised häired lastel*. Külastatud aadressil
<http://tnk.tartu.ee/0psuhhosomaatilised.html>.
- Reinomägi, A., Sinisaar, H., Toros, K., Kutsar, D. (2013). Sissejuhatus: lapse õigused ja heaolu. Heinsar, J. (Koost). *Laste heaolu* (lk 7-12). Tallinn : Statistikaamet
- Reinomägi, A., Sinisaar, H., Toros, K., Laes, T-L., Krusell, S., Ilves, K., Kutsar, D., Abel-Ollo, K., & Pöder, K. (Toim). (2014). *Lapse heaolu mõõtmise käsitus*. Tallinn: Statistikaamet
- REL 2011: Vabaabieliu populaarsus kasvab*. (2013). Pressiteade nr 14. Külastatud aadressil
http://www.stat.ee/65349&parent_id=32784
- Richards, M. P. M. (1984). Children and divorce. J. A. McFarlane (Eds.), *Progress in child health*, 1, (121-129). London, Churchill Livingstone
- Roomets, D. (2007). *Klassiõpetaja kui toetaja ja abistaja koolilapse vanemate lahtusprotsessi ajal*. Publitseerimata seminaritöö. Tartu Ülikool
- Rootalu, K. (2008). Abielulahutuste tagajärjed ja suhtumine lahutustesse Euroopas. M. Ainsaar (Toim) & D. Kutsar (Toim), *Eesti Euroopa võrdlustes* (35-48). Tallinn:

Sotsiaalministeerium

- Russ, A. (2000). Lahutus ja selle mõju lapsele. Publitseerimata seminaritöö. Tartu Ülikool
- Rätsepp, R., Agan, S., Isat, P., Bachmann, A., Baum, A., Kõrgmaa, M., Kivisilla, V., Kadalipp, S., Lehtsaar, T., Adrejev, N., Õnnepalu, T., & Simmul, L. (Toim). (2011). *Olla olemas*. Tallinn: Rocca al Mare Kool
- Saar, H. (2013). Lapse heaolu hindamise uuring. *Sotsiaaltöö ajakiri*, 6, 32-36
- Samm, A. (2012). *The relationship between perceived poor family communication and suicidal ideation among adolescents in Estonia*. Tartu: University of Tartu.
- Schaffer, S., & Schaffer, M. (1987). The Impact of Divorce on the Child in the Classroom. *Ten Da'at*, 2(1), 24.
- Seligman, M. E. P. (2011). *Flourish – A new understanding of happiness and well-being – and how to achieve them*. London: Nicholas Brealey Publishing
- Seljamo, S., Aromaa, M., Koivusilta, L., Rautava, P., Sourander, A., Helenius, H., & Sillanpää, M. (2006). Alcohol use in families: a 15-year prospective follow-up study. *Addiction*, 101(7), 984- 992
- Shinoda, K. S. (2001). *Children of Divorce: The Impact on Classroom Behavior*. Master Thesis. Biola University.
- Sinisaar, H., & Tammpuu, P. (2009). *Ühe vanemaga pered: probleemid, vajadused ja poliitikameetmed*. Sotsiaalministeeriumi toimetised 4/2009. Tallinn: Sotsiaalministeerium
- Smart, C. (2006) Children's narratives of post-divorce family life: from individual experience to an ethical disposition. *The Sociological Review*, 54(1), 155-170
- Stahl, P. M. (2008). *Lastekasvatus pärast lahutust*. Tartu: Väike Vanker
- Stratham, J., & Chase, E. (2010). *Childhood wellbeing – A brief overview*. Loughborough: Childhood Wellbeing Research Centre
- Steele, F., Sigle-Rushton, W., & Kravdal, Ø. (2009). Consequences of family disruption on children's educational outcomes in Norway. *Demography*. 46(3), 553-574.
- Strömpl, J. (2004). Kvalitatiivsete meetodite kasutamise võimalustest sotsiaaltöö uurimisel. *Sotsiaaltöö*, 2, 36-38.
- Zapf, W. (2000). Social reporting in the 1970s and 1990s. *Social Indicators Research* 51(1), 1-15.
- Tammur, A., Meres, K., & Plakk, M. (2014). Rahvastik. K. Pöder (Toim), *Eesti statistika aastaraamat* (49-66). Tallinn: Statistikaamet
- Tiit, E.-M., (2000). Leibkonnaga seotud riskid lapse elus. Kutsar, D. (Toim), *Lapsed Eestis*.

Tallinn: United Nations

Toros, K. (2013). Lapse kaasamise võimalus tema heaolu hindamisse „Kolme maja tööriista“ näitel. *Sotsiaaltöö ajakiri*, 6, 39-41

Vaus, D. (2006). RETROSPECTIVE STUDY. V. Jupp (Eds.), *The SAGE Dictionary of Social Research Methods* (pp. 269-271). London: Sage

Welker, J. E., & Moore, S. M. (2007). What Parents Can Do to Help Children Adjust to Divorce. The Ohio State University Extension. Külastatud aadressil http://ohioline.osu.edu/hyg-fact/5000/pdf/Parents_Help_Children_Divorce.pdf (5.03.2015)

Wallerstein, J. S., & Blakeslee, S. (1989). *Second Chances: men, women, and children a decade after divorce*. New York: Ticknor & Fields

Wallerstein, J. S., & Kelly, B. K. (1980). *Surviving the breakup: how children and parents cope with divorce*. New York: Basic Books

World Health Organisation. (1946). *Health*. Külastatud aadressil <http://www.who.int/trade/glossary/story046/en/> (14.02.2015)

Lisa 1. Intervjueeritavate taustaandmed

Uuritav	Vanus lahutuse hetkel	Praegune vanus	Ametliku lahutuse põhjused*	Pere koosseis vahetult pärast lahutust
Naine 1	8 (-9)	21	Isa pettis ema. Ema ei suutnud isa petmist ja joomist välja kannatada. Ema soovis ametlikku lahutust, et alimente saada.	Välja kolis isa. Elas koos ema ja kaksikvennaga.
Naine 2	8	20	Läheduse kadumine vanemate vahel isa rahahimu tõttu. Isa pettis ema. Ema ei tahtnud isa võlgu enam maksta.	Kolis emaga teise linna. Elas koos 1 õe, 2 venna ja emapoolsete vanavanematega.
Naine 3	12-13	20	Isa pettis ema.	Koliti isa juurest ära. Elas koos ema ja vanema õega.
Naine 4	11	24	Isa depressiooni ja suhte jahenemine vanemate vahel mitmete tegurite koosmõjul. Emal uus suhe.	Ema kolis ära. Elas isaga kahekesi.
Naine 5	12-13	27	Isa alkoholiprobleemid, mis tekitasid suhetes pingeid.	Isa kolis ära. Elas koos emaga, 2 noorema õe ja 1 noorema vennaga.
Naine 6	16	28	Mustlane hüpnotiseeris ema ära. Valearusaamad ja lahkkelid vanemate vahel. Emal ilmselt uus suhe.	Ema läks välismaale tööle. Elas koos isa ja vanema õega.

*Kuna ametliku lahutuse põhjuste sõnastus on tuletatud intervjuudest, ei sobi osa põhjendusi töö akadeemilise stiiliga

Lisa 2. Intervjuu küsimuste kava

0 Taustaandmed

- Kui vana Te olite, kui Teie vanemad ametlikult lahutasid?
- Kui vana Te praegu olete?
- Kes kuulusid perekonda enne ja pärast ametlikku lahutust?
- Mis oli ametliku lahutuse põhjuseks?

1. Lahutusprotsessi kirjeldus

- Palun kirjeldage seda, kuidas lahutus toimus.

2. Lahutusega kaasnenud muutused ja tunded seoses nende muutustega

- Kui Te mõtlete lahutusele eelnenud ajale ja lahutusele järgnenud ajale, siis mis Teie elus lahutusega seoses muutus?
- Mis tundeid lahutus ja muutused, mis sellega kaasnesid, Teis tekitasid?

Lisa 3. Väljavõtte litereeringust

1.35. ää tähendab seeoli erinev sest et varem oli see et kui isa oli kodusonju sisnad tülitsesid omavahel (...) jasiis meie pidime seda pealt nägema ja kuulmaonju (.) sestetega (...) ää noh ei (.) ei mindud peitu meie eest kui need tülid olidja me olime päris väiksed ka ja nh võibolla nd mõtsid et lapsed ei kuula või ei pane täheleonju (...) agaa (.) etsiis oli teistmodi aga pärast seda kui isa ära kolis siis oli jälleet see oli rohkem meie peale suunatud (...) kui (.) siis oli neil omavahel tülitsemine aga siis oli rohkem (.) meie (.) meie[ga ka saime nagu]

1.36. [et sinu sees see pinge] oli siis suurem justkui vä

1.37. Jah (.) ma ütleks et siis oli pinge suurem vistküll (...) endal

1.38. Aga (.) agaenne kui niiöelda nägitee (.) kas ma sain õigesti aru ets (.) enne enne lahutust perekonnas olidki sina sinu vend (.) ema

1.39. Ja isa

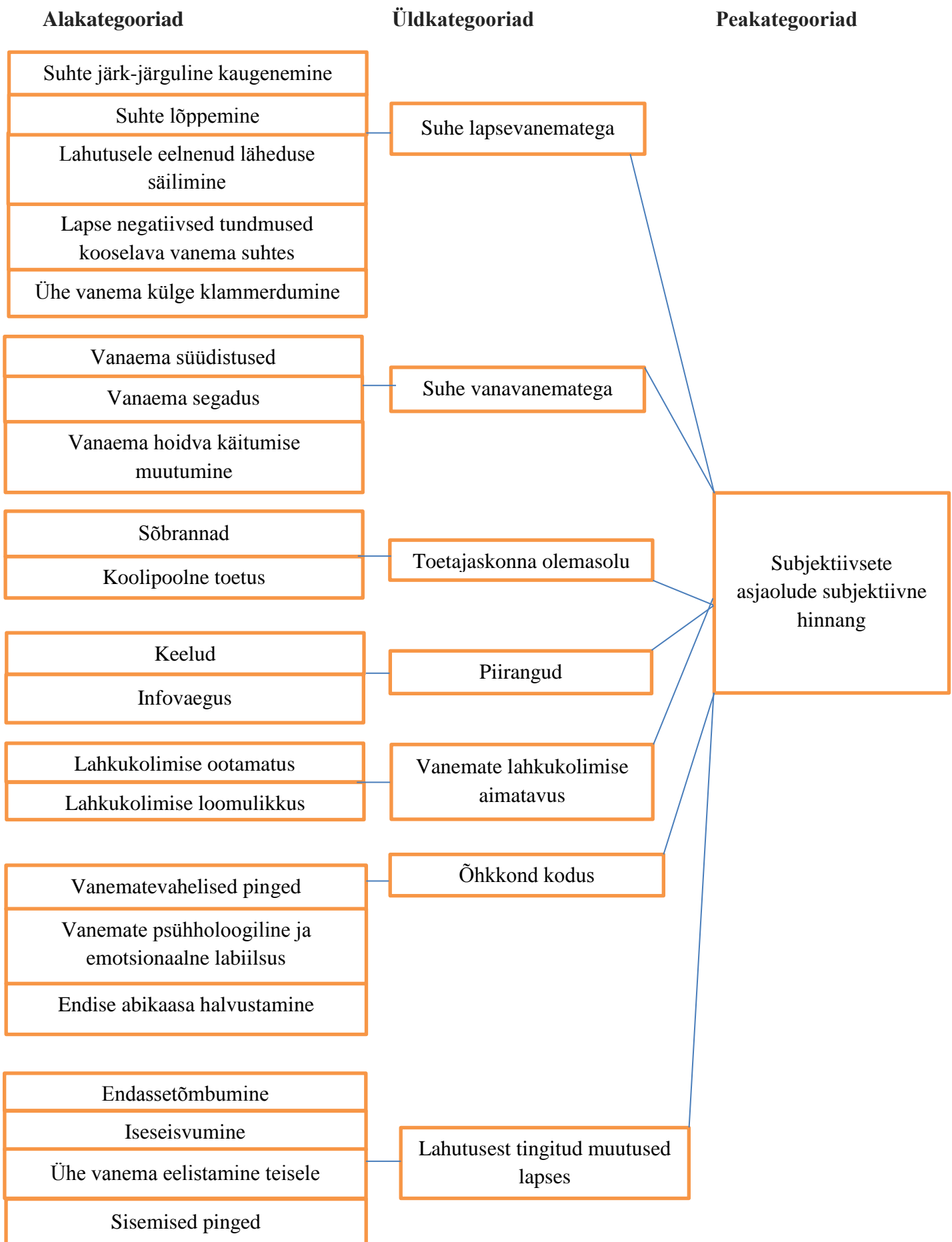
/---/

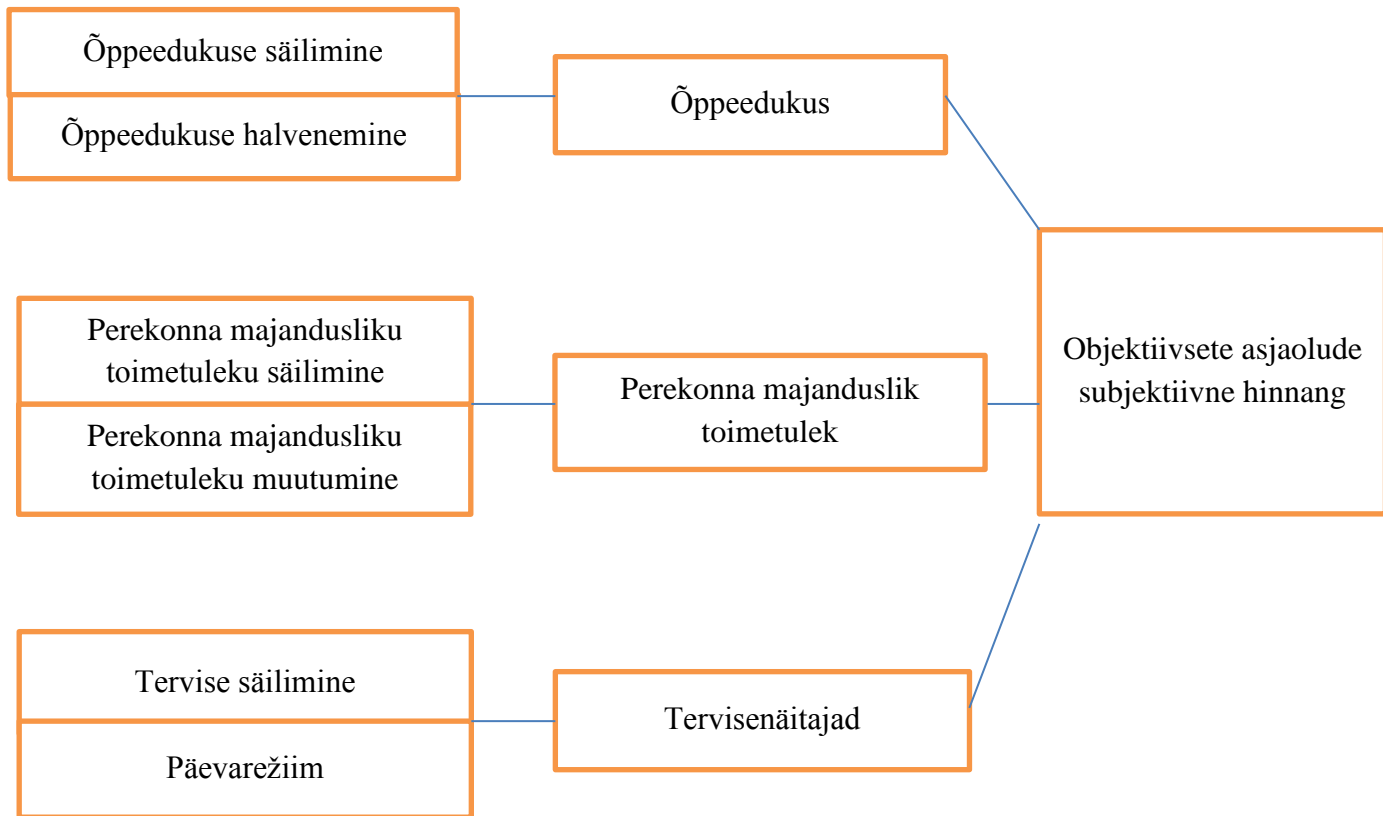
1.83. Jah agsiis kui me kooli läksime siis oli niimoodi etmu ema töötas onju päeval (...) ää (...) jaa (...) ssand aju (.) joksebkokku sorri (.) ema töötas päeval aga meil akkaskool umbess (.) mingi ühesst (.) võii (.) kahest tavaliselt mekäisime niiöelda õhtukoolis (.) ää niiöelda öeldi sellekohtah ((naerab)) jasiset siis oli küll seeet meolime hommikul üksida terve selleaja kahek (.) võisis vennagavõi vahepeal käis vanamaka nosis oli veel see hetk kui nad veel suhtlesid (...) etä (.) mu vanasa saatis meid kooli näiteks (.) me elas nomingi poolteist kilomeetrit (.) koolist (...) elasime (.) etä (.) etsiis oli jah palju seda aega üksinda (.) aganoh õhtud veetsime ikka koos

1.84. Mm (.) tundubnagu te oleksite pidand üsna ruttu saama iseseisvaks (.) seetõttu

1.85. Jah (.) kindlasti

Lisa 4. Kategooriate moodustamise skeemid

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Rael-Astrid Mäemets (24.01.1991),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Lahutuse mõju lapse heaolule lahutuse läbielanud retrospektiivsete hinnangute põhjal“, mille juhendaja on Inger Kraav

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace´i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 20.05.2015